

המרכז הבינתחומי הרצליה
בי"ס לאודר לממשל, דיפלומטיה ואסטרטגיה
המכון למדיניות ואסטרטגיה

כנס הרצליה הרביעי
על מאזן החוסן והביטחון הלאומי
16-18 בדצמבר 2003

מבט כולל: עדיפויות, הכרעות ומנהיגות

עתיד המנהיגות הפלסטינית

- מסמך עבודה -

חברי צוות העבודה:

ראש הצוות - ד"ר שמואל בר

מר יעקב יניב	ד"ר ישראל אלעד-אלטמן
מר יצחק לבנון	ד"ר יובל ארנון
פרופ' מנחם מילסון	עו"ד חיים בן עמי
פרופ' שאול משעל	ד"ר גרשון בסקין
אלוף (מיל.) יעקב עמידרור	פרופ' יוסף גינת
מר פנחס ענברי	אל"מ (מיל.) אורי הורוביץ
ד"ר ראובן פז	אל"מ (מיל.) שלום הררי
מר דני רובינשטיין	ד"ר נחמן טל

מסמך זה כולל את ממצאי צוות העבודה ואת מסקנותיו. המסמך הוא בבחינת טיוטה לדיון ולעיון ומשקף את דעתם של חברי הצוות בלבד.

עתידי המנהיגות הפלסטינית

ד"ר שמואל בר

עיקרי המסמך

עם תום עידן ערפאת ייפתח פרק חדש בהיסטוריה הפוליטית הפלסטינית – פרק שמשמעותו מציאות חדשה והופעתם בקדמת הבמה של כוחות חדשים. בראש ובראשונה יהיה בכך העברת ההנהגה מידי מנהיגות "החוץ" הותיקה של אש"ף לזו הצעירה של ה"פנים". אולם עד כמה תהיה הנהגה זו אפקטיבית? לנוכח התפוררות הרשות הפלסטינית, המוחרף על ידי ניתוק תאי שטח זה מזה על ידי ישראל לצורכי ביטחון, עלולה הנהגה מדינית פלסטינית חדשה להיות נטולת שליטה בשטח, וזו תהיה בפועל בידי מספר רב של מנהיגי ארגונים מקומיים שכל אחד שולט בשטחו. בו בזמן, עשויה הנטייה הפלסטינית לחיפוש הסדרי קונסנסוס להגביל את יכולתו של גורם אחד להשליט את עצמו בכוח על שאר הגורמים. במצב כזה, תחסר לישראל כתובת פלסטינית ברורה הן להרתעה והן למו"מ מדיני והיא תצטרך להשקיע תשומות מוגדלות נגד גורמי שטח רבים. בטווח הארוך, בנית הנהגה פלסטינית תרצה בשלום וביציבות ותוכל לפעול למען יעדים אלה מחייבת רפורמות כלכליות בתוך הרש"פ, חיסול המונופולים הכלכליים והכנסה לשטח של כוחות כלכליים חדשים. במאמץ כזה עשויה ישראל למצוא בעלות ברית בעולם המערבי ואף בקרב מדינות ערב המתונות.

תמצית

תמונת מצב

במשך שנות דור ממלא יאסר ערפאת תפקיד מרכזי – סמלי ומעשי כאחד – בפוליטיקה הפלסטינית. **במישור הסמלי**, ערפאת מייצג בעיני עמו הישגים כלל-לאומיים חשובים: הייצוג העצמאי הפלסטיני, תמיכה בינלאומית ומאבק בישראל. אולם בו בזמן הוא מסמל את ה"מגזר" של פליטי '48, שביטוי המובהק הוא התביעה לזכות השיבה. באמצעות נכסיותו המדינית, השכיל ערפאת להפנים האינטרס של מגזר '48 גם בדעת הקהל של ציבור תושבי השטחים. אמנם, במהלך האינתיפאדה הראשונה, הצמיחו תושבי השטחים "גיבורים מקומיים", המייצגים את האינטרסים המובהקים שלהם ונראה היה שצומח נרטיב של "הפנים" הדוחק הצידה את "בעיית '48", הבלתי ניתנת לפתרון. אולם אחרי הסכמי אוסלו, חזר הנרטיב של "החוץ" ודחק הצידה את הנרטיב ההולך ומתגבש של ה"פנים". במישור המעשי, ערפאת הוא המכריע באש"ף וברש"פ והיעלמו (אין הכוונה למצב שבו ערפאת מגורש מהשטחים, בו השפעתו בשטח אף עשויה לגבור) ייצור חלל שלטוני מעשי שאין לפלסטינים דפוסים זמינים ובדוקים למילוי.

מרכזיותו של ערפאת במרקם הפוליטי של הפלסטינים מעוררת מאליה את השאלה – מה תהיה דמות ההנהגה הפלסטינית ומה יהיו דפוסי הפוליטיקה הפלסטינית בעידן שלאחריו. חילופי הנהגה עשויים ללוש צורות שונות: סדורים; תוך כדי המשך אלימות; תוך כדי תהליך מדיני או רגיעה; הדרגתיים בעקבות שחיקה בתפקודו של ערפאת; או לא סדורים בעקבות מאבק לאחר מותו. כל ניתוח יצטרך להבחין בין **הנהגה מדינית**, שתייצג את העניין הלאומי הפלסטיני בזירה הבינלאומית, לבין **שלטון בפועל** החולש על חיי היום-יום של הפלסטינים בשטח.

המנהיגות הפלסטינית הקיימת נחלקת "דור מייסדים" של ה"חוץ" (ביירות.תוניס) ו"משמרת צעירה" של ה"פנים" (בוגרי האינתיפאדה הראשונה ובתי הכלא הישראליים). ניתן גם להבחין בין זיקות אידיאולוגיות לפת"ח, לזרמים האסלאמיים או לאחרים או זיקות לגורמי חוץ ערביים ומערביים. ככלל, לעומת "דור המייסדים", הנהגת הצעירים היא מבוזרת ביותר, ללא הירארכיה כוללת ומכאן – יותר "דמוקרטית". עם זאת, ה"דמוקרטיה" הפלסטינית הפורמאלית, המגולמת במועצה המחוקקת והחברה האזרחית החילונית (אקדמאים, חילוניים, השואפים לחברה דמוקרטית ומודים – מי בפה מלא ומי בחציו – שמעדיפים להידמות לישראל מאשר למדינות ערב) אינם גורם חשוב במאזן הכוחות והשפעת חברי המועצה בשטח מועטה.

מאבות המייסדים של פת"ח/אש"ף נותרו מעטים ולמעט ערפאת אין בהם דמויות בעלות שיעור קומה מנהיגותי או שליטה שלהם במוקדי כוח בשטח. יש אפוא מקום לטענה, שעם הליכתו של ערפאת תרד מהבמה הפוליטית גם "המשמרת הותיקה" של התנועה הפלסטינית. "חילופי משמר" אלה מסמנים גם את העברת הלפיד למנהיגי "פנים", שכן אין ל"חוץ" דור המשך המצוי בשטח. אולם, גם ל"פנים" הצעיר אין הנהגה כלל-לאומית. הגם שבאינתיפאדה הראשונה בלטה תופעת הנהגות-על של ה"פנים" של אזורים שונים, "הצנחת" הנהגת תוניס לשטח החלישה הנהגות אלה ומדיניות ערפאת יחד עם צעדי הביטחון של ישראל, ובראשם הניתוק בין הגדה המערבית לעזה, הכתרים וסגרים תרמה לתהליך האטומיזציה של השטח.

מלבד מנהיגי השטח, ניתן להצביע על שתי קבוצות חשובות העשויות להשפיע על תהליך עיצוב ההנהגה: "בוגרי בתי הסוהר" מקרב הפלסטינים מהזרם המרכזי, הנהנים מהערכה ציבורית הן כמי שסבלו סבל "טריי" מידי ישראל והן כמי שלא דבק בהם רבב השחיתות של בכירי הרש"פ. ראוי לציין, כי אלה מצטיירים לעתים קרובות יותר מתונים או פרגמאטיים מעמיתיהם, אנשי ה"חוץ", דבר המיוחס לעצם לימוד העברית והחברה הישראלית שחשף את האסירים למורכבויותיה ורגישויותיה של החברה הישראלית.

בעלי ההון, ביניהם: אנשי הרש"פ הנהנים הן ממונופולים על שירותים ומוצרי יבוא ושולטים בנתחים של הקופה הציבורית; עוזרי הכלכליים של ערפאת, הנגישים לנתחים שונים של "אוצר הנשיא"; בעלי הון מהאליטה המשפחתית הותיקה בגדה המערבית; ופלסטינים מחו"ל (במיוחד מירדן ומהמפרץ) המשקיעים בשטחים. קבוצה אחרונה זו נרתעת מהשקעה בשטחים כל עוד המצב בלתי יציב, אך בנסיבות אחרות עשויה למלא תפקיד מרכזי הן במישור הכלכלי הצרוף והן במישור המדיני.

תחזית

אין זה צפוי שערפאת יכתיר יורש וגם אם יהיה חולה מאד- ייערכו, אמנם בכירי הרשות להבטיח שימור מעמדם ומנופי השליטה שלהם אך ייזהרו שלא להצטייר כמזדרזים לעוט על השלל; עם מותו של ערפאת הם ישתדלו ליישם תהליך ירושה תקין, אך בד בבד, הם יידעו שזהו מהלך פורמאלי גרידא וייערכו למאבק הירושה האמיתי. רבים הסיכויים ש מתוך הריק המנהיגותי ידרוך כוכבם של "סוסים שחורים", קרי: מנהיגי הדרג השלישי של "הנהגת הפנים" שאינם מוכרים כיום ברמה הלאומית והעשויים להוות עמוד השדרה של מנהיגות רב-קוטבית עתידית.

הזרם האסלאמי, גם אם אינו מייצג יותר משלושים אחוזים מהציבור, מהווה "מדינה בתוך מדינה" ברשות הפלסטינית וזוכה להערכה נרחבת בציבור בתור כוח יעיל, ממושמע, מאורגן ו"נקי" יחסית מהשחיתות שפשטה בכל דרגי הרשות הפלסטינית. **אם לא תתפוש הנהגה נחושה את מקומו של ערפאת – עלול החמאס להיוותר כגורם הפוליטי היחיד שיש לו שליטה, כיוון ומנופים זמינים לכבוש את הציבור.**

חילופי הדורות בהנהגה הפלסטינית ומשבר הלגיטימציה הצפוי של מנגנוני הרשות הפלסטינית עשויים לחולל תסיסה בקרב הציבור הפלסטיני. הפלסטינים, יותר מכל עם ערבי אחר, נגישים לנהגים דמוקרטיים וחוו את פעולתם בישראל, (גם אם לא הוחלו עליו ישירות), והם עשויים לרצות לחקותם. אולם בהיעדר "חברה אזרחית" מגובשת שתוביל את התסיסה ליעדים דמוקרטיים, יהיה הזרם האסלאמי, ובראשו החמאס, הנהנה העיקרי. זוהי ה"עקב אכילס" של החברה הפלסטינית - הפיחות שחל במעמד האליטות המסורתיות והעתקת מרכז הכובד של סמכות ממקורות סמכות "רכים" (גיל, משפחה, עוצמה כלכלית, ידענות דתית או מדעית) לכוח הזרוע הצרוף.

אין זה הכרחי שכל תפקידיו של ערפאת – הרשמיים והבלתי רשמיים - ימולאו מיד עם מותו על ידי אדם אחד או בכלל. כבר היום גורמים בכירים ברש"פ מזכירים את שיטת ה"טרימווירט" כפתרון אפשרי. אולם, עם הסתלקותו של ערפאת יתכן שיאבד הכלח על המבנה הנשיאותי של המשטר הפלסטיני, התפור על פי מידותיו. חברי ההנהגה יעדיפו לבחור כנשיא אדם שכוחו בסמליותו, אך הוא נעדר סמכות כחלק ממהלך להעברת מרכז הכובד לראשות הממשלה ולהנהגת שיטת ממשל פרלמנטארי. סביר גם שתפקיד ראש אש"ף, המסמל ערכים ותפישות שבהדרגה מאבדים את תוקפם, יאבד אף הוא את חשיבותו. יהיה גם קשה "להוריש" את התפקיד ה"צבאי" של ערפאת, שכן לא קיימת הירארכיה מסודרת שניתן להכפיף ליורש.

כפועל יוצא מכך, ניתן להצביע על כמה מאפיינים צפויים:

- ♦ **"האטומיזציה" של הזירה הפלסטינית** תגרום לכך שכל מנהיג פוטנציאלי יזדקק לקואליציות של בעלי אינטרסים כלכליים, אזוריים ומשפחתיים, בנוסף לכוח הזרוע, שיהיה גורם מכריע.
- ♦ אם לא יקום מוקד כוח מרכזי, יש לצפות לצמיחת מעמד של מנהיגים מקומיים אשר, ברצונם יקיימו הפסקת אש, וברצונם יציתו את המצב.
- ♦ רשימת הטוענים לכתר תישאר פתוחה **ויש לקחת בחשבון גם "סוס שחור" שיופיע**, בעיקר מקרב מנהיגי השטח של פת"ח, אשר, חרף התחזקות הזרם האסלאמי, נותר גורם השטח הראשי, שבכוחו לתת גיבוי להנהגה לאומית.
- ♦ **סכנת האנרכיה תמותן על ידי הרתיעה התרבותית העמוקה מ"פתנה" (סכסוך אחים)** הנטייה הפלסטינית לחפש פתרונות בקונסנסוס והתחושה שעומותים פנימיים משחקים לידי ישראל.
- ♦ חולשת המנהיגות הפלסטינית עשויה להביא **ליתר מעורבות של מדינות ערב בתוך הפוליטיקה הפלסטינית**, הן כבודדות והן כקולקטיב.
- ♦ **לגדר ההפרדה, לכשתושלם, משמעות ביטחונית, כלכלית ומדינית**. במישור **הביטחוני**, תצמצם הגדר באופן משמעותי את יכולת החדירה של מפגעים ובאופן טבעי יופנו מאמצי הפיגוע להתנחלויות ולכוחות צה"ל. במישור **הכלכלי**, יצמצם הדבר את תופעת השב"חים (שוהים בלתי חוקיים) ויחריף

את המצב הכלכלי בשטח. **מדינית**, תיתפש הגדר, בין אם ישראל תצהיר על כך ובין אם לאו, כגבול שישאל סימנה לעצמה לעתיד לבוא.

♦ **אנרכית בשטח עשויה להחזיר את הדיון בהתערבות כוחות בינלאומיים.** בדרישה כזו יש משום המשכיות למדיניות של ערפאת ויישומה יעניק ליורשיו דימוי של לגיטימיות בינלאומית ואף כוח כפייה מסוים שיחזק אותם מול "כוחות השטח".

מנופי השפעה שבידי ישראל

הגם שאין בידי ישראל האפשרות לשלוט בכל התהליכים בתוך הזירה הפלסטינית, כך גם אין לה חלופה של אי התערבות מוחלטת. הצעדים הביטחוניים הבסיסיים שישאל נוקטת, ותיאלץ לנקוט בעתיד, הנם בעלי השפעה מרחיקת לכת על המציאות הפלסטינית והתפתחותה של הנהגתם. מהלך ישראלי בוטה להכתרת מנהיג יהיה בעוכריו של אותו מועמד, שכן, הוא ייתפש בציבור כמשת"פ ישראלי. עם זאת, רצוי שישאל לא "תחשק" את עצמה בהצהרות השוללות את הלגיטימיות של מנהיגים בשל עברם ובטרם עמדו במבחן בנסיבות החדשות.

המנופים הישראליים האפשריים מתחלקים באופן גס לשלוש קטגוריות: ביטחוניים, מדיניים וכלכליים-הומניטאריים. **המנופים הביטחוניים** שעומדים לרשות ישראל נובעים מהחלטה ישראלית להפעיל כוח, לאיים בהפעלת כוח או להימנע מכך (היערכות מחדש בשטחים; הסרת מחסומים וכתרים; מסירת שטחים לידיים פלסטיניות; חידוש הסדרי מעבר בטוח; מהלכי כוח נגד חמאס וגי'האד). **המנופים המדיניים** רבים ומגוונים: הורדת התנחלויות בלתי חוקיות; שחרור אסירים (יתכן תוך הידברות מוקדמת עם בכירים מקרבם) מתן אפשרות לעריכת בחירות; הורדת התנחלויות; מחוות מעשיות סביב סוגיות ירושלים; הצהרות אופטימיות לגבי מנהיג זה או אחר. כל אלה מהווים מחוות לחיזוק מנהיג ולא גורם משפיע על מאבק על ההנהגה.

המנופים הכלכליים הם, למעשה, הדרך העיקרית שיש לישראל להשפיע על תהליך התגבשותה של הנהגה פלסטינית, ולא רק להיטיב עם מנהיג שעלה. לכאורה תוכל ישראל להשפיע באמצעות גורמים בינלאומיים המבקשים לפעול בשטח, הזיקה של המשק הפלסטיני לישראל, העברת מסים ומכסים, הפניית משאבים תוך העדפת אזור בו שולט מי שישאל חפצה ביקרו (יתכן לאחר עריכת בחירות מקומיות); מתן רשיונות עבודה בישראל; הרחבת תחומי פעילות כלכלית של אזורים מועדפים על ידי הסרת סגרים; תיעול השקעות פיתוח של גורמי חוץ. אולם בכל ניסיון של ישראל להפיק תועלת מדינית ממנופיה הכלכליים היא "מחושקת" באילוצים ביטחוניים, כלכליים פנימיים, הומניטאריים ומדיניים. מנופים אלה צריכים להיות מכוונים לשבירת שיטת המונופולים שהנהיג ערפאת ומתן אפשרות להצמחת אליטה כלכלית עם אינטרס כלכלי ביציבות.

סיכום

הסתלקותו של ערפאת תביא, בסבירות גבוהה, להגברת תהליכי ההתפוררות המסתמנים ממילא בחברה הפלסטינית. אין זה אומר שלא תיבחר הנהגה פלסטינית מדינית. אך רבים הסיכויים שהנהגה כזו תהיה מנותקת מהשליטה האמיתית בשטח. ישראל לא תצא נשכרת מהיעדר הנהגה פלסטינית אפקטיבית, שכן הדבר **יקשה על אפשרות למו"מ רציני על הסדרים להרגעת השטח, ועל אחת כמה וכמה על מו"מ להסדר קבע** היא תימצא במלכוד, כאשר, מצד אחד היא תעמוד בפני לחצים בינלאומיים להציע מחוות של בניית

אמון להנהגה פלסטינית שלא תוכל "לספק את סחורה". ובו בזמן לא תהיה כתובת יעילה להעברת מסרי הרתעה.

מהלכים בוטים של ישראל להצמיח הנהגה המקובלת עליה לא יצלחו. אולם בנסיבות שייוצרו, לא תוכל ישראל לעמוד מהצד ולטעון לאי-מעורבות; עצם נוכחותה בשטח ופעולותיה הביטחוניות מטות את הכף באופן כזה או אחר. לכן, שומה על ישראל להיערך לקראת הבאות עם הכלים העומדים לרשותה כדי להשפיע, ככל שניתן, על התהליכים. זאת, על ידי שילוב מושכל של מנופים. המנופים הזמינים בידי ישראל לטווח הקצר קשורים בעיקר משליטתה הצבאית בשטח ומתבטאים בביצוע מהלכים צבאיים, או הימנעות מביצועם. אולם, לטווח הארוך, בניית מנהיגות פלסטינית שוחרת יציבות והסדר ובעלת יכולת לקדם אג'נדה ברוח זו מחייבת רפורמות כלכליות בתוך הרש"פ, ניתוק העוצמה הכלכלית מהגורמים שוחרי האלימות, שיקום כוחה של אליטה כלכלית ותרגום כוח כלכלי לכוח פוליטי. מאמץ כזה אפשרי רק במציאות של רפורמות כלכליות בשטח הפלסטיני, קעקוע המונופולים והחדרת גורמים כלכליים מקומיים חדשים לשטח. במאמץ כזה, אפשר ישראל תמצא בעלות ברית במערב ואף בעולם הערבי.

המנהיגות הפלסטינית בעידן שלאחר ערפאת

מבוא

במשך ארבעים שנה ממלא יאסר ערפאת תפקיד מרכזי בפוליטיקה הפלסטינית. תפקיד זה נשא מאפיינים סמליים - קודם כסמל למאבק הפלסטיני הנמשך, בשעה שמדינות ערב הוכו על ידי ישראל, לאחר מכן כמייצג ההכרה הערבית והבינ"ל בזכויות המדיניות של הפלסטינים, ולבסוף כביטוי ל"עצמאות ההחלטה" הפלסטינית וכמכנה משותף בין פלגים פלסטינים מפולגים וחלקי חברה פלסטינית מפוצלת. בו בזמן, ערפאת מילא וממלא שורת תפקידים מעשיים כשולט בפועל במנגנוני פת"ח ואש"ף, כמחזיק ה"קופה" של רוב הכספים הזורמים מגורמי חוץ לפלסטינים בשטחים, ועקב כך, כ"שלם" לגורמים השונים בארגון וכממשק בין ההנהגה לבין השטח. כנגזר מהחשיבות שכל הפלגים והגורמים בזירה הפלסטינית מייחסים לו, הוא גם מהווה סמכות-על לרוב הגורמים בשטח, המאפשרת פתרון מחלוקות מקומיות ויצירת הבנות.

מכאן שהסתלקות ערפאת תסמן פרשת מים חשובה בפוליטיקה הפלסטינית. עם זאת, יש לזכור ש"עידן ערפאת" אינו מעשה ידיו של ערפאת לבדו. ישנן תופעות ומגמות רבות שערפאת מזוהה עמן, ומלווה אותן מראשיתן, אך אינו היוזם או הגורם להן, ומכל מקום, אין המשכן מותנה בו. ניסיון לנתח את המשמעויות של התקופה "שלאחר ערפאת" חייב להבחין בין תופעות "תלויות-ערפאת" לתופעות שיש להן חיות משלהן בחברה הפלסטינית.

דיון בשאלת המנהיגות הפלסטינית בעידן שלאחר ערפאת מחייב גם אות הזהרה נוספת: מסקנות יכולות להיות תקפות לתקופה הקרובה. אם ישרוד ערפאת שנים, יתפתחו תהליכים נוספים ומעמדו שלו ישנה צורה. ברור שהמציאות שיתיר אחריו ערפאת אם יסתלק בעוד חמש שנים תהיה שונה בתכלית מזו של היום.

מרכזיותו של ערפאת במרקם הפוליטי של הפלסטינים מעוררת מאליה את השאלה – מה תהיה דמות ההנהגה הפלסטינית ומה יהיו דפוסי הפוליטיקה הפלסטינית בעידן שלאחר ערפאת, שכן הליכתו תיצור חלל שאין לפלסטינים דפוסים זמינים ובדוקים למילוי. דרך הליכתו של ערפאת תשפיע באופן משמעותי על הדרך שבה הזירה הפלסטינית תתנהל בעידן שמייד לאחריה. במסגרת זו, ניתן לצייר מספר תרחישי אב ותרחישי משנה:

♦ חילופי הנהגה סדורים תוך כדי עימות אלים עם ישראל ותהליך הסלמה. זאת בין אם ערפאת מת מוות טבעי (בו ישראל אינה מואשמת), או הולך לעולמו באופן שישראל מואשמת.

♦ חילופי הנהגה סדורים תוך כדי תהליך מדיני, הפסקת אש או רגיעה. בתרחיש זה נודעת חשיבות אם חילופי המשמרות מתבצעים כאשר ארה"ב עדיין מחויבת למפת הדרכים, שחרתה על דגלה את חילופי ההנהגה הפלסטינית ולכן מימוש שאיפה זו, יש בו כדי לחדש את תנופת הטיפול האמריקאי.

♦ חילופי הנהגה "דה-פקטו" תוך כדי דעיכת ערפאת מפאת זקנה ומחלה, כך שהוא יורד מהבמה באופן הדרגתי ופונקציונאלי אך לא נדרשת הכרעה של חילופי הנהגה פורמאליים.

♦ **חילופי הנהגה (או הנהגות) לא סדורים** – בעקבות מאבק חצר לאחר מותו של ערפאת או תוך כדי דעיכתו.

מכל מקום, ההתייחסות במסמך זה ל"עידן שלאחר ערפאת" הנה למצב שערפאת איננו בין החיים או שהוא נטול יכולת תפקוד לחלוטין. אין הכוונה למצב שבו הוא מגורש מהשטחים. במצב כזה, השפעתו של ערפאת בשטח אף עשויה לגבור.

בכל ניתוח של עתיד המנהיגות הפלסטינית, יש להבחין בין **הנהגה מדינית**, שתייצג את העניין הלאומי הפלסטיני בזירות מדיניות ובינלאומיות, וכמובן מול ישראל, לבין **שלטון בפועל** החולש על חיי הפלסטינים בשטח. הראשונה נגזרת מהמאויים הלאומיים הקולקטיביים של הפלסטינים ומייצגת את השאיפה לעצמאות וממלכתיות; השנייה נובעת ותנבע מהמציאות בשטח ויחסי הכוחות השוטפים. המציאות הפלסטינית כבר היום היא שההנהגה המדינית, המכהנת והחזקה יחסית, התירה את הרסן ומאפשרת לכוחות השטח לפעול; קל וחומר ניתן לצפות שהנהגה חדשה, הנעדרת מקורות הסמכות של ערפאת, תצטרך לקבל את דין השטח בכל הנוגע לשלטון המעשי.

מתוך האמור לעיל, ניתן להציע מספר תסריטים בסיסיים לתקופה שלאחר ערפאת:

♦ **שלטון המבוסס על הסכם בין שרידי "המשרת הותיקה", הדיאדוכים וה-warlords** המקומיים שיכתיר נשיא וראש ממשלה ויחלק את העוצמה המעשית והמשאבים הכלכליים.

♦ **מינוי הנהגה מדינית תוך התפרקות יו"ש ועזה ליחידות נפרדות**. בתרחיש זה, יו"ש עשוי ליפול לשליטה ביטחונית של רג'וב (או קואליציה של מוקדי כוח) ועזה לשליטת דחלאן (או קואליציה מקבילה).

♦ **התפוררות מוחלטת** ליחידות משנה קטנות של ערים, כפרים וכו'.

♦ בכל תסריטים אלה יש השפעה לתשומותיהם של גורמי חוץ: המדינות השכנות – ירדן ומצרים – והמעגל הרחוק יותר – איראן, סוריה ולבנון וערב הסעודית. לכאורה, לירדן ולמצרים עניין בעיצוב הנוף הפלסטיני שלאחר ערפאת; לראשונה יש במיוחד אינטרס למנוע הקרנה על האוכלוסייה הפלסטינית בגדה המזרחית. במקביל יהיה לאיראן עניין לדרדר את המצב ולסעודיה לסייע לגורמים האסלאמיים.

מסמך זה מהווה סיכום של סדרת התייעצויות ודיונים שנערכה בחסות המכון למדיניות ואסטרטגיה בהשתתפות אקדמאים, בכירי מערכת הביטחון ופלסטינים (רשימה בנספח א). המסמך מנסה לתת מענה לסדרת שאלות שהוצגו (רשימה בנספח ב).

מה מגלם ערפאת ומה ייעלם עם הסתלקותו?

ערפאת איננו המנהיג הפלסטיני הראשון שנתפש כמגלם את ההווה הפלסטינית בדורו. המופתי, חאג' אמין אל-חסייני שלט בכיפה בתקופת המנדט עד שגורש על ידי הבריטים; יציאתו לגלות לא הצמיחה הנהגה חלופית והפלסטינים נותרו ללא הנהגה לאומית מקובלת עד לעליית אש"ף בגלגול שלו כמייצג קואליציה של ארגונים (אחמד שוקיירי מעולם לא נתפש אצל הפלסטינים כמנהיג לאומי).¹ אולם גם אם חאג' אמין אל-חסייני נתפש כמנהיג פלסטיני בעל שיעור קומה כלל-לאומי, הוא מעולם לא הגיע למעמד, ממנו נהנה ערפאת מזה שנים, של סמל הריבונות והלאומיות הפלסטינית. כדי לעמוד על החלל שישאר בהווה הפוליטית הפלסטינית עם הסתלקותו של ערפאת, יש לבחון את מקומו בשלושה מישורים: הסמלי; הפורמאלי; והמעשי.

המישור הסמלי

במישור הסמלי, ערפאת מייצג בעיני עמו ארבעה הישגים שהוא רשם לזכותו במשך השנים:

- ♦ **הייצוג העצמי ו"עצמאות ההחלטה"** של הפלסטינים (קרי: ייצוג הפלסטינים על ידי עצמם באמצעות אש"ף ולא בחסות מדינות ערב, כפי שהיה המצב עד שערפאת השתלט על אש"ף ב-1968);
- ♦ **"בלעדיות הייצוג" של הפלסטינים** על ידי אש"ף (קרי: ויתור הפלגים השונים ואליטות מקומיות על תפקיד בייצוג האינטרס הפלסטיני במו"מ או בזירה הבינ"ל).
- ♦ **ההכרה הבינלאומית וההישגים ההסברתיים** והדיפלומטיים של הפלסטינים מאז 1974.
- ♦ **המאבק בישראל על ידי הפלסטינים עצמם** לעומת "רפיון הידיים" הערבי שלאחר 1967.

אולם, מתחת לפני השטח מסמל ערפאת גם את האינטרס של מגזר ברור בציבוריות הפלסטינית – פליטי 48' ובעייתם. באמצעות נכסיותו מתוקף האלמנטים המוזכרים לעיל – ובפועל בזכות כניסתו לשטח וכינון הרשות הפלסטינית – השכיל ערפאת לכפות את האינטרס של 48' גם על ציבור תושבי הגדה המערבית (ועזה – אם כי בשל אוכלוסיית הפליטים בה, ממשק האינטרסים הטבעי בינם ל"בעיית 48" גדול יותר). עד לאינתיפאדה הראשונה, לא הצמיחו תושבי השטחים, גיבורים מקומיים" פרטיקולאריים, המייצגים בעיני הציבור את האינטרסים המובהקים שלו; אחרי הסכמי אוסלו, חזרו הסמלים של נרטיב ה"חוץ" ודחקו הצידה את הנרטיב ההולך ומתגבש של ה"פנים".

המישור הפורמאלי

ערפאת ממלא שורת תפקידים פורמאליים בפת"ח, אש"ף והרש"פ, מחייבים, לכאורה, מינוי מחליף רשמי. אלה כוללים: משרותיו כנשיא הרש"פ, כיו"ר הועד הפועל של אש"ף, כיו"ר הועד המרכזי של פת"ח ומפקד

¹ אני מודה לד"ר יובל ארנון על תובנה זו.

עליון לכוחות אש"ף. מתוקף תפקידים אלה ערפאת נטל במשך הזמן סמכויות ותפקידים נוספים: "המפקד העליון של הכוחות המזוינים הפלסטיניים", יו"ר של גופים וארגונים בלתי ממשלתיים המסונפים לרש"פ (בעיקר בתחומים כלכליים כגון מים, אנרגיה, תעשייה).

מסגרת נוספת שאינה "חוקתית" אך קיימת באופן אמורפי, היא "ההנהגה הפלסטינית" (אל-קיאדה אל-פלסטיניה). ערפאת נשען על פורום משתנה זה כדי לתת תוקף קונסנסואלי להחלטותיו. הפורום כולל תמהיל משתנה של בכירי אש"ף, חברי ה"ממשלה" הפלסטינית, טכנוקרטיו, ראשי מנגנוני הביטחון, ראשי פת"ח/תנ"ח וראשי מועצות/ערים. הדעת נותנת, שאם ערפאת נזקק לפורום כזה, גם אם כחותמת גומי, כמקור לגיטימציה להכרעותיו, קל וחומר יזדקקו יורשיו למקור סמכות שכזה.

המישור המעשי

בנוסף לתפקידיו הרשמיים, ערפאת ממלא שורת תפקידים דה-פקטו סמויים ואין זה הכרחי שאלה ימולאו מיד עם מותו של ערפאת או בכלל. בראש ובראשונה ערפאת – ולא המסגרת החוקתית הפורמאלית של הרש"פ – הנו "מקור הסמכות" לזרועות הרשות הפלסטינית, שבזכותו נהנים מנגנוני הרשות מלגיטימיות בעיני הציבור. מאפיין בולט בזירה הפלסטינית הוא הבז שםפגניים התושבים כלפי "הרשות" (אל-סלטה), הנתפשת בציבור הפלסטיני כשלטון מושחת ומדכא, לעומת הכבוד שרוחשים לערפאת הנהנה מחסינות מביקורת זו בזכות הרתיעה מפגיעה בסמל הלאומיות הפלסטיני. עם היעלמות ערפאת, לכאורה יוותר היחס השלילי כלפי מקרוביו ועושי דברו.

בנוסף לכך, ערפאת הוא "micromanager" מובהק. הוא נוהג להתערב בעניינים שברוב הארגונים או הממשלים שייכים לתחום סמכותם של דרגים זוטרים בהרבה. כך גם באישור תשלומים וניהול כפסי הרש"פ.

משטרו של ערפאת הומשל ל"חצר ביזנטית". הוא מתבסס על טכניקות של הפרד ומשול מצד אחד, וביזור והתרת רסן מכוונים, מצד שני. מרכיב שני זה בולט במיוחד מאז פרוץ האינתיפאדה. שיטה זו אפשרה לערפאת לקרוא דרור ל"כוחות שטח" (במיוחד בתחום הטרור) תוך שמירה על מידה רבה של "plausible deniability" מצד שני. מעמדו הבלתי מעורער כסמל הלאומיות הפלסטינית הגן עליו מפני השלכות אישיות של מדיניות זו. בכירי מנגנוני המודיעין של הרש"פ, לעומת זאת, לא נהנו מאותה "חסינות" וראו בחרדה את האיבוד הגובר של שליטתם בשטח ואף הביעו חרדה זו בפני גורמים ישראלים ואחרים.

מאזן הכוחות הקיימים

המנהיגות הפלסטינית מתחלקת לפי: אוריינטציות, אינטרסים, מאפיינים של ההיסטוריה האישית שלהם וזיקות "מולדות". במסגרת זו, ניתן להבחין בחלוקות להלן:

- ◆ חלוקה "דורית" בין "משמרת ותיקה" לדרגות שונות של "צעירים".
- ◆ חלוקת "פנים" ו"חוץ" בין:

♦ אנשי ה"פנים" (אנשי יו"ש ועזה) – רובם צעירים בשנות ה-40 לחייהם ובוגרי האינתיפאדה הראשונה ובתי הכלא הישראליים. אלה מתחלקים לפי זיקותיהם למשפחות אליטה מסורתיות, ערי מושב/הולדתם או אזורי השפעתם, והשתייכותם הארגונית, אידיאולוגית (אסלאמית או חילונית) או מנגנונית, לבין ;

♦ אנשי ה"חוץ" (אנשי בירות/תוניס) – רובם מבוגרים בשנות ה-60 וה-70 לחייהם - המתחלקים ל"חוץ 48" (שמוצאם משטחי מדינת ישראל) ל-"חוץ 67" (שמוצאם מהשטחים) ולעתים קרובות לפי זיקתם לגורמי חוץ ערביים או זרים.

פער הדורות הפלסטיני מתבטא לא רק במוצא ("חוץ" ו"פנים") ובגיל של בני הדורות השונים, אלא גם במקור הלגיטימציה לתביעתם להנהגה :

♦ דור הותיקים נשען על נרטיב התבוסה והגלות של 48' (אל-נכבה), הלגיטימציה הערבית של אש"ף, הכרה ערבית ובינלאומית בו, ניסיון ויוקרה בתחום הדיפלומטיה, שליטה בכספים, ההישג של חילוץ שטחים מידי ישראל באמצעות הסכמי אוסלו ; ברית עם משפחות האליטה של הגדה המערבית ועזה (הלא-פליטים) וכוח כפייה הנגזר משליטתו בפעול במנגנוני הרשות הפלסטינית. חברי ההנהגה, מלבד ערפאת עצמו, נעדרים לגיטימציה שלטונית משל עצמם ושואבים את הלגיטימציה שלהם מסמכותו של ערפאת.

♦ "המשמרת הצעירה" על גווניה שואבת כוחה מנרטיב חדש – האינתיפאדה שהסבה נזק לישראל וזקפה את קומת הפלסטינים. היא אינה חבה את הלגיטימציה שלה לערפאת, אולם, כל עוד הוא שולט, הם לא יערערו במישרין על סמכותו.² היא שואבת את הלגיטימציה למנהיגותה מהשטח : צמיחתה במאבק של האינתיפאדה הראשונה ; מערכת קשרים מסועפת במחנות עם הפלגים השונים ; כוח חמוש שאין עליו המגבלות של השלטון ; דימוי ציבורי פחות מושחת מאנשי השלטון של הרש"פ ; הילה של נאבקים בכובש הישראלי ; וכוח כפייה של שלטון "מאפיה" בשטח.

הבדל מהותי נוסף בין שתי מערכות ההנהגה : ההנהגה הותיקה היא הירארכית וסמכותית ; הנהגת הצעירים היא מבוזרת ביותר, מבוססת על הסכמה לשיתוף פעולה מתוך אינטרסים, ללא הירארכיה כוללת ומכאן – יותר "דמוקרטית". עם זאת, ה"דמוקרטיה" הפלסטינית הפורמאלית, המגולמת במוסדות הנבחרים הפלסטיניים (המועצה המחוקקת), אינה גורם חשוב במאזן הכוחות. רוב חברי המועצה מייצגים אינטרסים משפחתיים במחוזותיהם ונמנים על שכבת האליטה המסורתית. דווקא בשל כך, השפעתם בשטח מועטה, וכפועל יוצא מכך, כוח הכפייה שלהם על ההנהגה מצומצם. עם זאת, אם לא תהיה הנהגה

² להוציא הצהרות חריגות, לפיהן, גם אם ערפאת יורה להפסיק את האינתיפאדה, לא יצייתו לו. ח'ליל שקאקי אף הציג תזה, לפיה, האינתיפאדה אינה רק מאבק בישראל אלא מבטאת גם מאבק בין "המשמרת הותיקה" ל"משמרת הצעירה" כאשר האחרונה יזמה את העימות כדי לכפות את עצמו כשותף בכיר יותר במערכת השלטון הפלסטינית.

מרכזית מוסכמת, עשויים התהליכים המפוררים בחברה הפלסטינית לשוב ולחזק את תפקיד המשפחות כגרעין יציב של הזדהות.

הנהגת ה"חוץ"

מאבות המייסדים של פת"ח/אש"ף נותרו מעטים ולמעט ערפאת אין בהם דמויות בעלות שיעור קומה מנהיגותי או שליטה שלהם במוקדי כוח בשטח. יש אפוא מקום לטענה, **שעם הליכתו של ערפאת תרד מהבמה הפוליטית גם "המשמרת הותיקה" של התנועה הפלסטינית. "חילופי משמר" אלה מסמנים גם את העברת הלפיד למנהיגי "פנים", שכן אין ל"חוץ" דור המשך המצוי בשטח.** שרידי ההנהגה הותיקה של אש"ף שנתרה בחוץ (דוגמת פרוק קדומי) נעדרי השפעה כלשהי בתוך השטח ו"דור ההמשך" המזוהה עם ה"חוץ" בתוך הרש"פ (אבו מאזן, אבו עלאא, האני אל-חסן) נעדרי שליטה בכוחות חמושים שיתנו גיבוי בשטח למנהיגותם. לאיש מהם גם אין הכריזמה העשויה להיות תחליף לכוח חמוש או בסיס ל"גיוס" גורמים אלה. בטווח הקצר, יהיה, לכאורה, לראש ממשלה מכהן (עתה אבו עלאא) יתרון, אך יתרון זה לא בהכרח יישמר לאורך זמן.

הנהגת ה"חוץ" התאפיינה, חרף משברים פנימיים שונים, בלכידות יחסית בין חבריה. אף אחד מהפילוגים באש"ף (פרישת אבו נצ'אל, מרד אבו מוסא) לא הוביל על ידי מנהיג מהשורה הראשונה של הארגון. היחסים בין ערפאת וחבריו לתנועה היו, מאז ומתמיד, רצופים מריבות, "ניתוק יחסים", נסיעות של בכירים למחוזות רחוקים ולבסוף התפייסות. גם פרשת אבו מאזן מעידה על הרתיעה של בני קבוצה זו מקריאת תגר קיצונית. אנשי הכספים של ערפאת (מחמד רשיד, פואד שובכי ועוד) נמנים אף הם עם נציגי ה"חוץ" וממלאים תפקיד מרכזי בקיום שליטתו. סביר שחלק מהם נגישים לנתחים שונים של "אוצר המלך" של ערפאת, אך סביר שאיש מהם אינו מודע למלוא היקפו. חרף גישתם לקופה, "אנשי כספים" אלה נעדרים מוקדי כוח עצמיים בשטח (מחמד רשיד, למשל, הוא לבנוני במוצאו), ונראה כי יכולתם להפעיל את כוחם הכלכלי כדי לרכוש כוח פוליטי לעצמם בעידן שלאחר ערפאת אינה גדולה.

גורם "חוץ" אחר הוא המנהיגות מקומית של הארגונים במחנות הפליטים בלבנון. אמנם, זיקתם של אלה לשטחים מוגבלת (מדובר בפליטי צפון ישראל שאין להם זיקות ישירות לגדה המערבית, ולא כל שכן לעזה). לכן, השפעתם על השטח תהיה קטנה ביותר ותתבטא בעיקר באמצעות פעילות טרור מונחית מלבנון בחסות סוריה.

הנהגת ה"פנים" / "המשמרת הצעירה"

לאור האמור לעיל, החלוקה ב"דורות" בין "זקנים לצעירים" או "משמרת ותיקה" ל"משמרת צעירה" חופפת כיום באופן ניכר את החלוקה בין "פנים" ל"חוץ". תופעה זו נובעת מהיעדר חילופי דורות בהנהגה מאז כינון התנועה הפלסטינית ודחיקת רגליהם, או מותם של דור ההמשך ה"טבעי" בהנהגת ה"חוץ". באינתיפאדה הראשונה בלטה תופעת הנהגות-על של ה"פנים" של אזורים שונים, לרבות שת"פ הדוק ברמה הכלל פלסטינית. מהנהגות אלה צמחו רבים מהמוכרים היום כאנשי הנהגת השטח. "הצנחת" הנהגת תוניס לשטח החלישה הנהגות אלה; **באופן פרדוקסאלי, דווקא קיום הנהגת-על של הרש"פ תרמה**

לתהליך האטומיזציה של השטח. צעדי הביטחון של ישראל, ובראשם הניתוק בין הגדה המערבית לעזה, הכתרים וסגרים תרמה אף היא לתהליך זה.

לחברי דור ההמשך של מנהיגי ה"פנים" שלושה **מאפיינים חשובים המקשים על הפיכתם למנהיגות מדינית מוכרת**: רובם צעירים בכעשרים שנה מ"דור המייסדים", ולא כמקובל ל"דור המשך", כעשור מתחת לדור הקודם; לאיש מהם אין שליטה חובקת כל האזורים, אלא שכוחם נשען על שליטה במוקדי כוח מקומיים – מי בעזה, מי ביהודה ומי שומרון; כולם הנם "אנשי שטח" ביטחוניים מובהקים ולא "מדינאים". דור ההמשך של הנהגת ה"פנים" חסרה הדבק המלכד של שותפות ארוכת שנים ומכנה משותף רחב בהיסטוריות האישיות, המאפיינת את הנהגת ה"חוץ". לכן, היא חייבת להסתפק בדבק של אינטרסים, זיקות משפחתיות, עסקים כלכליים משותפים. למציאות זו יש השלכה על יכולתם של בכירי קבוצה זו למלא את התפקיד המדיני שיותר אחריו ערפאת והיא מחזקת את הסבירות שמנהיגים אלה ישאפו לבנות קואליציות בינם לבין עצמם יחד עם דמויות "מדיניות" סמליות.

ניסיון לפרט את מעמד חברי הנהגת ה"פנים" נתקל בקושי הנובע מתהפוכות תכופות בהיערכות האישים השונים. אולם תהפוכות אלה נקשרות במידה רבה לקשריהם עם ערפאת, אשר, ברצונו מקרבם וברצונו - מרחיקם. לעומת זאת, שליטת אישים אלה במוקדי כוח, זיקתם לאזורים שונים, קשרי החוץ שלהם עם מדינות ערב (המהווים אף הם מכפיל כוח בנסיבות מסוימות), "מקובלותם" על ארה"ב ומדינות אירופה ואפיקי הקשר שלהם עם אישים בציבוריות הישראלית – כל אלה הנם נכסי צאן ברזל שיפרנסו אותם בעידן שלאחר ערפאת.

פת"ח ומנגנון התנט"ים"

ארגון הפת"ח בראשות ערפאת היה הארגון הדומיננטי בזירה הפלסטינית מאז שנות ה-70 לפחות. גם היום, חרף הכרסום במעמד הארגון לטובת החמאס, נותר פת"ח גורם השטח הראשי, שהאינטרס הבסיסי שלו עולה בקנה אחד עם זה של הנהגת הרש"פ. עם כל הפזילה לעבר הקו האסלאמי, המבוטא בהקמת גדודי אל-אקצא, הפעלת טרור מתאבדים ואימוץ מוטיבים אסלאמיים, נותר פת"ח ארגון **חילוני**. מנגנון פת"ח בשטח הוא מאורגן היטב ובכוחו לתת גיבוי (לפחות מקומי) להנהגה לאומית שתיתפש כמייצגת אותו. בצומתי דרכים קודמים כאשר נראה היה שבראשותו של ערפאת כושלת, נודע כי ראשי פת"ח טיכסו עצה ביניהם, כיצד לשמר בידיהם את הכוח ברש"פ. נראה שגם עתה יש חשיבה והיערכות לקראת הבאות, כאשר בתוך פת"ח פועל האני אל-חסן לבצר מעמדו על ידי בניית התנועה מבחינה אידיאולוגית כבר-שיח אפשרי לישראל בעתיד.

במצב הנזיל שעשוי להתהוות לאחר הסתלקות ערפאת, רבים הסיכויים שיופיעו מנהיגים מקומיים שכוכבם ידרוך מתוך הריק המנהיגותי – מנהיגים שאף אינם מוכרים כיום ברמה הלאומית. לפי שעה, הדמויות הראשיות שחשיבותם בולטת הן: ג'בריל רג'וב, מחמד דחלאן, מרואן ברע'ותי, פארס קדורה, מחמד חוראני. שני הראשונים מייצגים את כוחות הביטחון ולמעשה – כוחות השטח של האינתיפאדה הראשונה שחברו להנהגת תוניס; שלוש האחרונות הם כוחות שטח שנותרו כאלה. האחרונים חסרי המשאבים שהעניקה הרש"פ למנהיגי ה"גרעין" שלו, אך יש להם שליטה "אוטנטית" בשטח ושמן נקי

יחסית מהשחיתות שדבקה בכל אנשי הרש"פ (ובייחוד ראשי מנגנוני הביטחון). המשותף לכולם – החוויה המעצבת של שהות ארוכה בכלא הישראלי.

בהיעדר מנהיג מקובל שרוב בכירי פת"ח ב"פנים" ייאותרו לסור למרותו, עלולים ראשי המנגנונים להתקשות להגיע לרמת אמון הדדי שתאפשר גיבוש הנהגה משותפת. שתוף פעולה ביניהם עשוי ללבוש צורה של "חלוקת שטחי השפעה" לפי אזורי ההשפעה המסורתיים שלהם. אך אם לא ישכילו לרקום שתוף פעולה, תתחזק האפשרות של תסריט התפוררות, חשיבותם של אותם ראשי מנגנונים ו"דור שני" תפחת וידרוך כוכבם של מנהיגי הדרג השלישי של "הנהגת הפנים" – הוא זה של פעילי השטח המוכרים רק באזורים אלה, אך העשויים להוות עמוד השדרה של מנהיגות רב-קוטבית עתידית.

"קבוצת התייחסות" חשובה עבור מנהיגי ה"פנים" היא האסירים שבידי ישראל ואסירים לשעבר.

האסירים ומשפחותיהם מהווים בעיני הטוענים למנהיגות מעין moral constituency שאין להתעלם ממנו. הדבר נכון במיוחד לגבי אישים שהיו בעצמם אסירים בישראל ושוחררו בחילופי שבויים/אסירים השונים. סוגיה זו הפכה להיות מרכזית כיום בפוליטיקה הפלסטינית. היבט אחר של הסוגיה הוא התחושה, המשותפת לרבים מהישראלים שניהלו קשרים הדוקים עם הפלסטינים, ש"בוגרי בתי הסהר" מקרב הפלסטינים מהזרם המרכזי הנם יותר מתונים או פרגמטיים מעמיתיהם, אנשי ה"חוץ". נטען, שעצם לימוד העברית והחברה הישראלית בין כותלי בתי הסהר חשף את האסירים למורכבות של החברה הישראלית ולהיבטים חיוביים בה. תובנות אלה, המסייעות לגישור במגעם, אינם חלקם של אנשי ה"חוץ" או של אנשי הזרם האסלאמי שהאידיאולוגיה שלהם חזקה מאד. מכאן, שגם פעילים בכירים המצויים כיום בכלא עשויים למלא בעתיד תפקדי מנהיגות.

הזרם האסלאמי

הזרם האסלאמי מהווה "מדינה בתוך מדינה" ברשות הפלסטינית. אף על פי שהזרם האסלאמי אינו מייצג יותר משלושים אחוז מהציבור, הוא זוכה להערכה נרחבת בציבור בתור כוח יעיל, ממושמע, מאורגן ו"נקי" יחסית מהשחיתות שפשטה בכל דרגי הרשות הפלסטינית. **היחלשות הרש"פ לאחר ערפאת – אם לא תתפוש הנהגה נחושה את מקומו – עלולה להותיר את החמאס כגורם הפוליטי היחיד שיש לו שליטה, כיוון ומנופים זמינים לכבוש את הציבור.** יש הטוענים שהתפתחות זו תדמה להתפרצות של התנועות האסלאמיות באלג'יריה עם החלת דמוקרטיזציה.

קשה לקבוע כמה שולט הזרם האסלאמי במוסדות הדת הרשמיים והבלתי רשמיים של הפלסטינים. במישור האידיאולוגי – ככל שנוגע למאבק בישראל – קידם הרש"פ במוסדות הדת שבשליטתו תפישה החופפת במידה רבה את זו של החמאס: עידוד ג'יהאד ואסתשהאד, ראיית הסכסוך כסכסוך דתי בין המוסלמים ליהודים ולא סכסוך טריטוריאלי על שטחי 67 גרידא. **דור שלם של פלסטינים – במיוחד בעזה אך גם ביו"ש – גדלו כאשר "דגם" האיסלאם היחיד שהכירו הוא זה המטיפ לעימות עם ישראל. מציאות זו מהווה כבר היום אילוץ חברתי על כל הנהגה עתידית.**

בו בזמן, נתפש הזרם האסלאמי בעיני הציבור כ"תחליף שלטון" בפועל. ככל שדעך הרש"פ כשלטון מספק שירותים, נכנסו לחלל הזה הארגונים האסלאמיים; גם אם הסיוע שהם מסוגלים להגיש אינו נרחב בקנה מידה של צורכי האוכלוסייה, יש בו כדי לחזקם על פני השלטון והגורמים החילוניים.

ההבחנה בין "דור ותיקים" ל"משמרת צעירה" בולטת, אמנם בעיקר במחנה החילוני (פת"ח ונספחים), אך הוא נכון, עם תיקונים, למחנה האסלאמי. דור הותיקים של החמאס, שצמח ב"מג'מע" ובתנועת האחים המוסלמים שואב את השראתו מתפישת האחים המוסלמים המצריים והירדניים, הקוראים להשיב את החברה לדרך האיסלאם כתנאי לקבלת שלטון ושוללים שימוש בכוח. גם העומד בראשו – השייח' יאסין אינו נחשב כסמכות דתית ומקבל מרות דתית של פוסקים ירדניים ומצריים. פנייתו לאחוז בנשק לא נבעה מהפניית עורף לעקרונות אלה, אלא מכורח המציאות בשטח וחשש שאם לא יצטרפו לגל של ההתקוממות החמושה, יימצאו לא רלוונטיים מבחינה פוליטית פנימית. בהקשר הפנימי, דבק דור המייסדים של החמאס בשלילת מאבק פנימי (פתנה). ניתוח של עתיד הזיקה בין "דור ההמשך" של הרשות הפלסטינית לבין החמאס חייב לקחת בחשבון גם תמורות טבעיות בהנהגת החמאס. **אם גם שיח' יאסין ירד מהבמה באותה תקופה, ייערך בחמאס שידוד מערכות במקביל לזה של הרש"פ.** נציגי "המשמרת הצעירה" של החמאס, כמו עמיתיהם החילוניים, שואבים את כוחם מנרטיב המאבק. סיסמת ה"סבלנות" והאיפוק במאבקי פנים עלולה לאבד את קסמה בעיניהם והם ידרשו את נתח השלטון והייצוג שקודמיהם לא תבעו. הכשרתם הדתית אינה מגיעה אף לזו של דור הותיקים, אך שלא כמוהו, אין הם ששים לקבל מרות זרה וניסיונות להשפיע עליהם באמצעות עמיתיהם במצרים ובירדן עלולים להיכשל.

כוחות חמושים

שטחי הגדה המערבית ועזה הנם כיום רווי נשק קל ואמצעי לחימה. אמצעי הלחימה מהווים אמצעי כפייה של מנהיג או קבוצה על זולתו, בסיס הכרחי לשיתוף פעולה בין קבוצות ומקור לגיטימציה של קבוצה כלפי האוכלוסייה. מנהיג שאין לו בסיס כוח חמוש משמעותי הסר למרותו – אין לו תוחלת ברחוב הפלסטיני. הכוחות החמושים בזירה כוללים:

- ♦ **מנגנוני הרש"פ** המקיפים באופן רשמי כ-40 אלף מחזיקי נשק מתוך 120 אלף מקבלי משכורות, שחלקם הגדול מחזיקים בנשק באופן בלתי רשמי. בפועל, לפי הנתונים הכספיים של תחקיר הבנק העולמי, עומד סד"כ כוחות הביטחון הפלסטיניים על 56 אלף איש. אין למנגנונים אלה פיקוד אחיד, אף לא בתוך מנגנונים בעלי אותו שם באזורים שונים.³
- ♦ **כוחות התנט"ים** של פת"ח מפוצלים בין האזורים מונים עוד עשרות אלפי נושאי נשק שאינם נתונים מרות אחידה.
- ♦ **החמאס**, המפוצל אמנם בין יו"ש ועזה, אך בעל פיקוד אחיד ברמה המדינית.
- ♦ **הג'יהאד האסלאמי** – כוח מצומצם יחסית אך נתון למרות מרכזית של פיקוד ה"חוץ" של הארגון.

המשפחות ואליטות חברתיות

³ לדוגמא: הביטחון הלאומי נמצא תחת פיקוד עבד אל-רזאק מג'אידה בעזה וחאג' אסמאעיל ביהו"ש. מנגנון הביטחון המסכל מחולק לכוחות ג'בריל רג'וב ביהו"ש וכוחות מחמד דחלאן בעזה. אולם, בחלוקה זו לא שגיא; כוחו של דחלאן הינו בעיקר בצפון עזה (בדרום הוא חייב להישען על סגנו, רשיד אבו שבאכ) ואילו עיקר כוחו של רג'וב ברמאללה הר חברון.

מאפיין בולט של הזירה הפלסטינית הוא מרכזיות הזיקה המשפחתית והאזורית. חברי ההנהגה מייצגים מוקדי כוח והשפעה (שליטה בכוחות חמושים, אינטרסים כלכליים, מוקדי כוח משפחתיים) המחוברים לאזורים: בראש ובראשונה בחלוקה גסה בין הגדה המערבית לעזה⁴ ואף ברמת פרטנות יותר גבוהה לאזור יהודה או שומרון ולערים מסוימות. חברי ה"מועצה המחוקקת" הפלסטינית מייצגים אף הם, בד"כ ייצוג משפחתי; גם נציגי המועצה שבאו מה"חוץ" הגישו את מועמדותם ונבחרו במחוזות בהם יש ריכוז גדול של בני החמולה שלהם, אף כי מעולם לא התגוררו במקומות אלה.⁵

לכך יש להוסיף **קואליציות ארוכות שנים ואינטרסים כלכליים משותפים בין משפחות וחמולות, החוצים את הקווים בין ארגונים שונים.** חוסר הביטחון לגבי עתיד ההנהגה מחזק תופעה קיימת, לפיה כמעט לכל משפחה פלסטינית יש "נציגים" בכל אחד מהפלגים וקשרים עם מגוון של מדינות ערביות וזרות. מציאות זו יוצרת אפיקים נוחים לטיפול במשברים פנימיים, אך גם יוצרת אילוצים המונעים אכיפת מרות. כך, בחלק ממשפחות האליטות ניתן למצוא בנים בארגונים שונים ולכאורה יריבים, המשתפים פעולה ביניהם, ובמחנות הפליטים נוצרים דפוסי שת"פ בין-ארגוניים לעתים בזכות שכנות וידידות אישית בין מנהיגים מארגונים שונים. בתסריטים של "התפוררות" וחיזוק הגורם הלוקאלי, זיקות אלה יקבלו משנה תוקף על פני הזיקות הארגוניות והפוליטיות.

החברה הפלסטינית היא מפורדת ומפורדת. זוהי חברה מיואשת ואדישה, בה כל דאלים גבר. בניגוד לאינתיפאדה הראשונה, שהתאפיינה בהשתתפות נרחבת של שכבות אכלוסיה מגוונות, המלחמה הנוכחית היא נחלת הארגונים הצבאיים ומנגנוני הביטחון. הציבור עצמו משתתף באופן פסיבי כקורבנות התוצאות של העימות בין צה"ל לארגונים. ציבור זה עסוק, אפוא, בהישרדות ברמה האישית והמשפחתית ואין משאביו פנויים למאבק על עיצוב דמות החברה והפוליטיקה ברמה הלאומית.

תהליך בולט בחברה הפלסטינית הוא **שחיקת מעמדה של החברה האזרחית.** לשכות המסחר, המגזר האקדמאי והמקצועות החופשיים והארגונים הלא ממשלתיים אינם ממלאים את התפקידים המסורתיים של החברה האזרחית בהגנה על האזרח מנחת זרועו של השלטון (הפלסטיני או הישראלי) ובמתן שירותים שהשלטון (הרש"פ) אינו יכול לספק. לכן, אין להם כוח של ממש בציבור; אין להם שליטה בשטח ואין להם כוחות צבאיים. עם זאת, בזמן האחרון החלו להופיע התארגנויות בערי יו"ש שתכליתם להגן על עסקים. "ועדות לאומיות" אלה עשויות בנסיבות מסוימות למלא תפקיד בחיזוק כוחה של החברה האזרחית.

⁴ הקיטוב בין יו"ש לעזה נותר בעינו גם לאחר עשר שנות הסכם אוסלו. "עזתי" הוא באזור ירושלים ורמאללה עדיין ביטוי נרדף ל"ברברי". ירידת ערפאת מהבמה עלולה לעורר שוב ניגודים אלה ולעורר את אנשי יו"ש לתבוע שוב את בכורתם.

⁵ לדוגמא: נביל שעת' שנולד וגדל ביפו וחי בארה"ב ובמצרים נבחר מטעם חאן יונס, אף כי מעולם לא גר שם, שכן שם מתגוררים אלפי מבני חמולת שעת'. בתמורה מינה את בני משפחתו בהמוניהם לתפקידי מפתח במנגנוני הממשל של הרש"פ. בין נקודות התורפה הראשיות של אבו מאזן היה היעדרו של בסיס כוח משפחתי (מוצא אבו מאזן מצפת ומשפחתו עקרה ב-48 לסוריה ומשם למפרץ).

בתנאים של אבדן שליטה מרכזית עשויים ארגונים אלה למלא תפקיד, אם לא ייתפשו על ידי מנגנוני הביטחון כיריבים שיש לטפל בהם.

חוקרים של החברה הפלסטינית מצביעים על התגבשות גרעין של **אליטה פלסטינית חדשה** מאז הקמת הרש"פ. זיהוי כזה בעייתי, שכן לא ברור עד כמה ההשתייכות של אדם בודד או קבוצה לאליטה היא "תלוית ערפאת" או "תלוית משטר הרש"פ". נראה שמספר חברי האליטה אינו עולה על 50 עד 70 דמויות; מיעוטם (פחות מ-10 אחוזים) הם פליטים מ-48' או (כ-30 אחוזים) תושבי הגדה המערבית ועזה ששבו עם הנהגת אש"ף בעקבות הסכמי אוסלו; אולם כמחציתם הם בני משפחות מובילות מסורתיות.

כוחות דמוקרטיים

לכאורה, בני שיח הפוטנציאליים העיקריים של ישראל בזירה הפלסטינית (מחוץ להנהגה) הם הנציגים

של "החברה האזרחית" (Civil Society) החילונית: אלה אקדמאים, חילוניים, השואפים לחברה דמוקרטית ומודים – מי בפה מלא ומי בחציו – שמעדיפים להידמות לישראל מאשר למדינות ערב.⁶ חלק מאלה ממלאים תפקידים טכנוקרטיים בממשל הרשות או אף במועצה המחוקקת. קבוצה זו זוכה להערכה ציבורית רבה כ"אליטה לאומית" שאינה מוכתמת בשחיתות, אך אין היא נתפשת כמנהיגות פוליטית פוטנציאלית. אולם, בהיותם חוליה מקשרת חשובה עם העולם המערבי, מבקשת ההנהגה הנוכחית להתקשט בהם וסביר שכך ינהגו מי שיגיעו לשלטון בעתיד.

קבוצת מיעוט שכוחה נשחק מאד בעידן האינתיפאדה היא **הנוצרים**, המרוכזים בעיקר במרחב רמאללה-ירושלים-בית לחם. למרות השחיקה וההגירה של הנוצרים, הם נותרו כוח כלכלי לא מבוטל. לכוחם זה יש להוסיף דמויות מפתח מקרב הנוצרים הממלאים תפקידים כלכליים במחנהו של ערפאת (כרמזי חירי, ג'ריס פריג') והכנסיות השולטות ברוב בתי הספר הפרטיים, ומעניקים את החינוך היחיד שלא נפגע בתקופת האינתיפאדה.⁷

מגזר חשוב אחר הוא **העיתונות** הכתובה והמשודרת. יש כיום בשטחי הרשות הפלסטינית ומזרח ירושלים מספר לא מבוטל של עיתונים ותחנות רדיו, שיעניקו גיבוי לטוענים לכתר. כיום, שלושת העיתונים החשובים – אלקודס, אל-ח'אית אל-ג'ידדה ואל-איאם "נקנו" על ידי ערפאת ומשחרים לפתחו. במצב של אי-בהירות שלטונית, סביר שהגורמים השונים ינסו לרכוש לעצמם תמיכה של אמצעי תקשורת ואף יוקמו אמצעי תקשורת חדשים שישקפו מרכזי כוח חדשים.

כוחות כלכליים

⁶ דוגמאות רבות ומוכרות לאלה הן: סרי נסייבה, ח'ליל שקאקי, חנאן עשראווי, זכריא אל-ח'ק.
⁷ כ-25% מהתלמידים לומדים בבתי הספר של הכנסיות.

התחום הכלכלי הוא אולי הבולט ביותר, שבו יש לישראל ולמדינות אחרות מנופי השפעה. מאז כינון הרשות הפלסטינית, הזרימו גורמי הסיוע כ-5.5 מיליארד דולר לרשות. דרכי מימון בשטחי הרש"פ עוברים כמעט בלעדית דרך מוקדי שליטה אישיים. בשנים האחרונות פנו גורמי הסיוע הבינלאומיים לשיטה של מימון פרויקטים, אך גם כספים המיועדים לפרויקטים ציבוריים מובהקים עוברים דרך אנשי ביניים הנהנים מעמדת וכלכלית ממעורבות זו.

בנוסף לכך, כלכלת הרש"פ שהלכה והתפתחה מאז הסכמי אוסלו היא **כלכלת מונופולים**. מקרובי ערפאת וגורמי הרש"פ נהנים מזיכיונות רחבים המכסים כמעט כל תחום של פעילות כלכלית העשוי להיות רווחי. שיטה זו חוסמת, למעשה, את התפתחותו של מעמד כלכלי של יזמים שבחברות אחרות ממלא לעטים תפקיד מפתח בהתגבשותה של מנהיגות לאומית.

ה"פרסונליזציה" של זרימת כספים ברש"פ מזדקרת במיוחד במקרה של ערפאת. סוגיית העוצמה הכספית של ערפאת מתחלקת לשניים:

- ◆ כספי ערפאת בחו"ל.
- ◆ כספי סיוע שוטפים של גורמי הסיוע.

אין תמונה ברורה של חשבונות ערפאת בחו"ל⁸ או של סידורים שעשה לניהול החשבונות במקרה של מותו. ניתן להניח שאנשי הכספים הקרובים שלו יהיו נגישים לכספים אלה, אך קלושים הסיכויים לשים עליהם יד ולהעבירם לשטח להקלת המצוקה של הציבור. אם לא יהיה ממשל פלסטיני יציג ויציב, אין לצפות גם למהלך פלסטיני להשבת כספים אלה, כפי שקרה במדינות רבות שמנהיג שנפטר או הודח הבריח כספי מדינה לחו"ל. חילופי הנהגה ישליכו על דפוסי ניהול הכספים של PEDCAR בראשות מחמד שתאיה, המופקד על ניהול פרויקטים לפיתוח ברש"פ במימון גורמי חוץ בפקוח הבנק העולמי.

אין גם תמונה ברורה של היקף כספי הסיוע המגיעים ישירות לערפאת אך עם ירידת ערפאת מהבמה, ייווצר, לכאורה, צורך בכתובת חלופית להעברת אותם הכספים. המשכיות של השיטה תוביל לכך שגורמי חוץ המבקשים לסייע לפלסטינים ייכנעו לתכתיבים של בעלי כוח מקומיים וראשי מנגנוני ביטחון. במצב כזה, יש לצפות להתמעטות התמיכה הזרה הזורמת לשטחים. יש צינורות סיוע שעלולים לחלוף מהעולם עם הסתלקות ערפאת ויש שינצלו את המצב כדי להגיע לשיטה חלופית של הזרמת כספים ישירות לשטח כמנוף לחיזוק מעמד התורמים עצמם.

⁸ על פי הערכות שונות, מדובר בסכומים שבין 1-3 מיליארד דולר. רק על פי תחקיר הבנק העולמי הועברו לחו"ל כ-900 מיליון דולר מכספי ההעברות של ישראל ורווחי החברות שבשליטת הרשות מאז כינון הרשות הפלסטינית. לכספים אלה יש להוסיף סכומים שמקורם בסיוע ערבי ואחר, המועבר ישירות לערפאת ורווחי ההשקעות הפיננסיות של ערפאת בניהולו של מחמד רשיד.

שיטה להעברת כספים שהייתה לצנינים בעיני ערפאת היא זו של USAID. ארגון זה השתמש בשיטה של אגודות שיתופיות כ"לקוח קצה" לקבלת הסיוע. כפר או שכונה שביקש סיוע היה צריך להתאגד ולהבטיח ניהול חשבונות כתנאי לקבלת הכספים. לעומת זאת, כספי הועדה הסיוע הערבי זרמו ישירות לערפאת. בתקופת התגבשות הרשות הפלסטינית, חברה ישראל להנהגת הרש"פ בדרישה מגורמיה סיוע שלא להכביד על הרש"פ בדרישות לשקיפות וניהול כספי תקין.

מכל מקום, האפשרות להפוך את הזרמת הכספים לשטח למנוף יעיל להשפעה על צמיחת הנהגה נראית קלושה. האינטרסים של גורמי הסיוע השונים לא יאפשרו להכתוב להם מדיניות או אף לתאם מדיניות עמם. בסופו של דבר, מי שיצטייר בעיני גורמים אלה כתופש את ההנהגה – הוא יהיה גם כתובת להעברת כספים.

קבוצת אליטה הראויה לתשומת לב היא **בעלי ההון**. אלה כוללים: אנשי הרש"פ הנהנים הן ממונופולים על שירותים ומוצרי יבוא מסוימים והן בהקצבות ישירות מהקופה הציבורית; בעלי הון מהאליטה המשפחתית הותיקה בגדה המערבית; ופלסטינים מחו"ל המשקיעים בשטחים. חלק מאלה מעורבים בפרויקטים בינלאומיים המכוונים לרש"פ ומשמשים כ"קבלני משנה" או proxy של הרשות לגיוס וניהול כספים עבורה בקהילה הבינלאומית ובדרך זו צברו הון לא מועט.⁹ לצידם, ראוי להזכיר **קבוצה גדולה של אנשי עסקים ובעלי הון פלסטינים-ירדניים**. קבוצה זו נרתעת מהשקעה בשטחים כל עוד המצב בלתי יציב, אך בנסיבות אחרות עשויה למלא תפקיד מרכזי הן במישור הכלכלי הצרוף והן במישור המדיני.

תהליכי ירושה

כפי שהובהר לעיל, עזבונו של ערפאת כולל תמהיל של תפקידים – רשמיים ובלתי רשמיים, ארגוניים (בפת"ח ובאש"ף) ומדיניים (ברש"פ). זאת, בנוסף לשאלת השליטה המעשית בשטח שתעלה במלוא חריפותה עם מותו של ערפאת. לכן, צפוי שתהליך מילוי החלל שיותר אחריו ערפאת יתקיים במקביל בשני התחומים. בכורתו של גורם זה או אחר תנבע בראש ובראשונה מהשפעתו בשטח, אולם העדפת מנהיג "מדיני" המזוהה עם תהליך השלום, או מנהיג "שטח" שהתמיכה בהם נובעת מכך שהתעמתו עם ישראל תהיה במדיה רבה בהשפעת אירועים באותה עת; **אם ערפאת ימות בעיצומו של תהליך שלום, תגבר ידם של ה"מדינאים". לעומת זאת, אם ימות בעיצומו של גל חדש בעימות בין ישראל לפלסטינים, יהיו המנהלים מאבק זה "גיבורי היום"**.

יש הטוענים שמעמדו של ערפאת בעת הסתלקותו עשוי להוות גורם משפיע על תהליך הירושה; "מורשתו" ו"צוואתו" יזכו להד ציבורי רחב יותר אם במותו סימל את המנהיג במצור. לעומת זאת, יש הטוענים שמהלך ישראלי לרה-הביליטציה – ולו מותנית ומסויגת – של ערפאת עשוי להקהות דימוי זה.

⁹ תצוין בהקשר זה חברת PEDICO בשליטת משפחת אל-מצרי משכם המשקיע בתשתית טלפוניה (PALTEL, JAWAL), וכן חברת החשמל המזרח ירושלמית, חברת SKY וחברת קוקה קולה.

הירושה הפורמאלית

שאלה מרכזית היא האם עלולה המערכת הפלסטינית להיקלע למצב של חוסר יכולת להצמיח יורש. כאן יש להידרש לאבחנה שנעשתה לעיל בין הנהגה מדינית לבין שלטון בפועל. עם כל הניגודים והעימותים הפנימיים, נוצרה אצל הפלסטינים בשנים האחרונות מסורת של הנהגה לאומית, המייצגת את העניין הפלסטיני כלפי העולם הרחב ומול ישראל. במקביל קיים "אתוס לאומי" הזוכה להסכמה רחבה שחורת על דגלו את האחדות הלאומית. שני הגורמים הללו, המגלמים את השאיפה לממלכתיות לאומית מתקיימים לצד מסורת מקבילה של אוזלת יד שלטונית (אמנם מחושבת ומכוונת) של הנהגה זו וסכסוכי דמים פנימיים קשים. מכאן, מתגבשת ההערכה, שבסופו של דבר יעלה בידי הפלסטינים להכתיר הנהגה – אולי קולקטיבית – שימשיך לייצג את פן המדיני הייצוגי וגם אם הנהגה זו לא תהיה בעלת שליטה בשטח.

מעצם טיבעו של המשטר שהקים ערפאת, אין זה צפוי שיוורש יוכתר בטרם יפנה ערפאת את הזירה. בהיעדר "בן יורש" (דוגמת משטרי הבעת' בסוריה ובעיראק ומשטר מבארך במצרים), לא יסמן ערפאת יורש רשמי, כדי לשמר את מעמדו כמנהיג-על יחיד וחיוני, שהיעלמו יגרור אי-ודאות ואנדרלמוסיה.

על פי חוקת הרשות הפלסטינית, במותו של הנשיא עוברת הנשיאות לידי יו"ר המועצה המחוקקת – כיום רפיק נתשה (אבו שאכר). אולם ברור שמינוי כזה לא יסקף העברה של סמכויות הנשיא אלא למראית עין בלבד. גם באש"ף, תהליך הירושה של ראש אש"ף קבוע בתוך תקנון הארגון; יו"ר המל"פ, סלים זענון, ימונה ליו"ר זמני של הועד הפועל. תפקידו של ערפאת כמפקד עליון של הכוחות הפלסטיניים אינו נלווה בהכרח לתפקידים אלה. יש להניח שראשי הרש"פ תפעל מיד עם מותו של ערפאת ליישם תהליך ירושה תקין, אך בד בבד, הם יידעו שזהו מהלך פורמאלי גרידא וייערכו למאבק הירושה האמיתי. כל עוד ערפאת חי – וגם אם יהיה חולה מאד – הם ייזהרו שלא להצטייר כמזדרזים לעוט על השלל. הם ייערכו, אמנם, להבטיח שימור מעמדם ומנופי השליטה שלהם בכל משטר המשך, וזאת כתנאי הכרחי לעצם הישרדותם. אולם, רבים מהם יסתפקו בשימור הנתח שלהם בשלטון ולא יתמודדו על השלטון כולו. כאמור, ערפאת מחזיק במספר תפקידים באש"ף, בפת"ח וברש"פ. סביר להניח שגם אם יתבצעו חילופי הנהגה סדורים, יפוצלו התפקידים ולא ימונה איש אחד לכל התפקידים האלה. כבר היום גורמים בכירים ברש"פ מזכירים את שיטת ה"טריומוירט" כפתרון אפשרי, תוך הישענות על ריבוי התפקידים שערפאת מחזיק בהם ממילא. לכאורה, התפקיד הפורמאלי המרכזי שמחזיק ערפאת – מנקודת המבט של יורשיו – הוא נשיאות הרשות הפלסטינית. העתקת מרכז הכובד מהנהגת ה"חוץ" להנהגת ה"פנים" הופכת את ראשות אש"ף – אם יפוצלו התפקידים – למעין "סוכנות פלסטינית", המסמלת ערכים ותפישות שבהדרגה אובד עליהם הכלת. גם התפקיד ה"צבאי" הרשמי של ערפאת יהיה קשה להוריש; לא קיימת הירארכיה מסודרת שניתן להכפיף ליורש (אין "רמטכ"ל" אחד לכל הרש"פ או "מפקד משטרה" אחד).

אולם, עם מותו של ערפאת ופיצול אפשרי של תפקידיו הרשמיים והמעשיים, עלול המבנה הנשיאותי של המשטר הפלסטיני, התפור על פי מידותיו של ערפאת להפוך לאנכרוניסטי. לכן, יש מקום להשערה שהפלסטינים עצמם יעדיפו מעבר לשיטת ממשל פרלמנטארי. שיטה זו אף נקבעה בהכרזת העצמאות הפלסטינית באלג'יר ב-1988 ונזנחה כאשר הוקמה הרשות הפלסטינית ולאחרונה אף גוברים הקולות ברש"פ לאימוץ דגם זה. מעבר כזה אף לא יחייב שינויים פורמאליים, שכן ניתן יהיה להסתמך על התיקונים שכבר בוצעו ע"פ הדרישות האמריקאיות. מעבר לכך, יש הטוענים שדווקא בחברה הפלסטינית

מכל החברות הערביות טמונים זרעי הדמוקרטיה; זאת משום שמדובר בחברה בתהליכי שינוי תמידיים, המסגרות השלטוניות המושחתות הנן חדשות יחסית ומולם עומד דגם של דמוקרטיה ישראלית – אם כל מגרעותיה. אם הרשות הפלסטינית לא תידרדר לאנרכיה, עשויים הקולות התובעים יתר שיתוף פוליטי וכיבוד זכויות אדם לגבור.

הירושה "בשטח"

מוקדי כוח

ארבעה מוקדי הכוח בשטח שיהיו בעלי משקל בקביעת ההנהגה העתידית של הפלסטינים הם: ההנהגה הנוכחית של הרש"פ בדגש על מנגנוני הביטחון; משפחות האליטה המסורתיות; התנטיים של פת"ח; והחמאס. כדי לבסס את כוחם במשטר שלאחר ערפאת, כל אלה יזדקקו לכוח כפייה; לגיטימציה (דתית, אידיאולוגית, פוליטית או חברתית); ולכידות והכוונה. לאף אחד מהגורמים אין כל הכלים האלה.

לאחר הליכתו של ערפאת, אין זה הכרחי שההנהגה העתידית תצמח מתוך חברי השורה השנייה של ההנהגה הנוכחית. לרשימה המוכרת של הטוענים לכתב זו יש להוסיף הערת אזהרה: תופעת "הסוס השחור" – מתמודד מאחורי הקלעים הנמנה עתה על השורה השלישית או הרביעית שיעקוף את כל ה"מועדפים" – עשויה להיות יותר סבירה, ככל שמערכת הרש"פ, המהווה נכס חשוב לשורה הראשונה, תתפורר. וריאציה של אפשרות זו עשויה להיות בחירת אדם שכוחו בסמליותו, אך הוא נעדר כוח כפייה (לדוגמא, חידר עבד אל-שפעי) כמינוי ביניים כדי למנוע התמודדות. מהלך כזה עשוי להיות רצוי לגורמים שונים: לראש ממשלה פלסטיני מכהן, שכן הוא יאפשר העברת מרכז הכובד של העוצמה לראשות הממשלה; ולדורשי רפורמות, המעוניינים, ממילא, ב"פרלמנטריזציה" של המשטר הנשיאותי של הרש"פ. כפועל יוצא מכך, ניתן להצביע על כמה מאפיינים צפויים:

- ♦ היעדר אפשרות של מנהיג "פנים" בודד להשליט את עצמו במנופים העצמיים שלו על כלל השטח והזדקקותו לקואליציות אזוריות.
- ♦ צורך להתחשב בשיקולי נאמנות משפחתית/חמולתית/שכונתית ובאינטרסים כלכליים חוצי ארגונים אזוריים.
- ♦ היעלמות ערפאת טומנת בחובה סכנה של האצת תהליך האטומיזציה; בהיעדר כוח סמלי מאחד וכוח כלכלי, כוח הזרוע הוא הגורם המכריע בהכרת מלכים. אולם, מאחר שאין "זרוע" אחת המסוגלת לכפות את עצמה על כל האחרות, מוביל מצב זה לפיצול הולך וגדל.
- ♦ מכאן יש לצפות לצמיחת מעמד של warlords או דיאדוכים אשר, ברצונם יקיימו הפסקת אש, וברצונם יציתו את המצב. היעלמות ערפאת עשויה לחזק את ידם של אלה, שייתבעו לשתפם בתהליכי קבלת החלטות, במשרות ובמשאבים. עם היעלמות ערפאת, אפוא, קבוצה זו תמצא עצמה במעמד של "מאצילי לגיטימיות" להנהגה/ות חדשה/ות.
- ♦ חרף ניגודי האינטרסים בין הקבוצות השונות, גורם ממתן חשוב העשוי להפחית את סכנת האנרכיה הוא הרתיעה התרבותית העמוקה מ"פתנה" (סכסוך אחים) והתחושה שעומות פנימיים משחקים לידי ישראל. לכן, תיפגע הלגיטימציה הציבורית של מי שנתפש כאחראי לסכסוך כזה.

מעורבות גורמים חיצוניים

הזיקה הפוליטית (ולעיתים אף זיקה של "סוכני השפעה"), של בכירים בהנהגת התנועה הפלסטינית למדינות זרות (ערביות ואחרות) הייתה מאפיין בולט של דור המייסדים. מאפיין זה הועם בדור ההמשך, בעיקר משום שזהו דור של ה"פנים", שרובם לא חיו שנים במדינות זרות ומגיעים עמן מוגבלים. יוצא מכלל זה הוא זיקת החמאס והג'יהאד להנהגות ה"חוץ" שלהם וזיקות הנהגות אלה, בעוצמות שונות, למשטרים ולמפלגות מזרח-תיכוניים. היעלמות ערפאת וכינונה של הנהגה מוחלשת (מעצם היותה חדשה)

עשויים להיות האות להעמקת המעורבות של מדינות אלה בתוך הפוליטיקה הפלסטינית, ובכך להחלשת "עצמאות ההחלטה".

אין לצפות שירדן או מצרים תשובנה לזירה עם הצעות לייצוג הפלסטינים במו"מ – גם אם לא יצמיחו הפלסטינים עצמם הנהגה המסוגלת – או מעוניינת – לנהל מו"מ. אולם שתי מדינות אלה לא תוכלנה לפטור עצמן כליל ממעורבות בזירה הפלסטינית. ירדן במיוחד תידרש להכרעות קשות בנסיבות של התפוררות הרשות הפלסטינית; האם להמשיך בשגרת קשרים עם הגדה המערבית, כמתחייבת מחובת התמיכה באחים הפלסטינים, אך להסתכן ב"ייצוא" המציאות האנרכית לגדה המזרחית, או לנסות לבדוד את עצמה. מציאות זו עשויה לעורר ביתר שאת את הגורמים בצמרת הירדנית הגורסים "ירדן (לעבר)-ירדניים". אם תגבר גישה זו, תיאלץ ירדן גם לצמצם את פרופיל הקשר עם ישראל. **מצרים**, מצדה, עשויה לראות במציאות זו הזדמנות לניגוח פוליטי של ישראל. ולחיזוק מעמדה כדוברת זכויות הפלסטינים בזירה הבינלאומית, בהיעדר סמכות פלסטינית מוכרת. **סוריה** תראה בעידוד אנדרלמוסיה פלסטינית אמצעי להבטיח שישראל לא תהיה פנויה לעימות עמה, בעוד של**איראן**, כבעבר, יהיה אינטרס לנצל את הזירה הפלסטינית כמנוף לחיזוק נוכחותה בלב העולם הערבי. **האם, אפוא, הזירה הפלסטינית עלולה להפוך לגרסה מז"תית של ה- Great Game ששלט באפגניסטן במאה ה-19, כאשר עתה בהשתתפות מצרים; סוריה; איראן (וחזבאללה); ארה"ב; ואירופה.**

על רקע כל זה, עולה ההתייחסות של "העולם הערבי" כקולקטיב מול סכנה של אנדרלמוסיה מתפתחת בזירה הפלסטינית. יש המצביעים על תקדים "הסכם טאיף" שבו העניקה פסגה ערבית הכשר למעורבות הסורית בלבנון ומעלים את האפשרות שמעורבות ירדנית ומצרית תזכה, מחוסר ברירה, להכשר כזה. גם אם, כך שונים הדברים: פסגת טאיף העניקה לסוריה הכשר בדיעבד לכיבוש לבנון ואילו כאן מדובר במעורבות רכה בהרבה.

הפן החברתי – האם תיתכן מהפכה "ערבית" ראשונה?

בתולדות המזרח התיכון לא התרחשה מהפכה "עממית" (להבדיל מהפיכה צבאית) באף מדינה ערבית נגד משטר ערבי מכהן. אין זה המקום להיכנס לסיבות לכך. אולם נשאלת השאלה, האם חילופי הדורות בהנהגה הפלסטינית ומשבר הלגיטימציה הצפוי של מנגנוני הרשות הפלסטינית עשויים לחולל מהפכה "ערבית" ראשונה.¹⁰ כתמיכה לתזה זו מציינים את היכרות הציבור הפלסטיני הרחב עם דפוסים דמוקרטיים ישראלים, אשר גם אם לא הוחלו עליו, עשויים לשמש לו מודל לחיקוי. מסקנת מחקר זה היא שביטויים לתסיסה נגד משטר הדיכוי של מנגנוני הרשות אכן עשויים לצוץ, אולם בהיעדר "חברה

¹⁰ בעולם הערבי לא התחוללה מעולם "מהפכה" עממית שבה שותפו ההמונים (כפי שאירעה באיראן ובמזרח אירופה). כל חילופי השלטון בעולם הערבי נעשו בדרכי "הפיכה".

אזרחית" מגובשת שתוביל את התסיסה ליעדים דמוקרטיים, יהיה הזרם האסלאמי, ובראשו החמאס, הנהנה העיקרי.

משמעויות לישראל

המצב הביטחוני

בהיעדר מנהיגות פלסטינית אחת ביו"ש ובעזה, אליה תוכל ישראל לכוון את מסריה – בין אם הצעות פשרה ובין אם איומי הרתעה - **תידרש ישראל להשקיע תשומות מוגדלות**. תשומות אלה יתבטאו הן בצעדי ביטחון שוטף מובהקים והן בשיג ושיח עם גורמי שטח. פיצול המציאות הביטחונית לפי אזורי השפעה עלול להעמיד את ישראל בפני דילמה איך לנהוג בגזרה, בה יש הסכמות בשטח בשעה שגזרה שכנה גועשת.

עולה טענה, לפיה מצב של ריבוי פלגים פלסטיניים מסוכסכים ביניהם ומתמודדים ביניהם על הבכורה עשוי להביא להפניית האנרגיות והאלימות פנימה, על חשבון מאבק הטרור נגד ישראל. אולם, טענה זו אינה עומדת במבחן; **המאבק בישראל יישאר גם להבא אבן בוחן ראשית למחויבות לאומית ואפקטיביות של ארגון או מנהיג, כך שהמוטיבציה לבצע פיגועים נגד ישראל לא יפחת בשל מאבק פנימי**. **לגדר ההפרדה, לכשתושלם, משמעות ביטחונית, כלכלית ומדינית**. במישור הביטחוני, תצמצם הגדר באופן משמעותי את יכולת החדירה של מפגעים ובאופן טבעי יופנו מאמצי הפיגוע להתנחלויות ולכוחות צה"ל. במישור הכלכלי, יצמצם הדבר את תופעת השב"חים (שוהים בלתי חוקיים) ויחריף את המצב הכלכלי בשטח. מדינית, תיתפש הגדר, בין אם ישראל תצהיר על כך ובין אם לאו, כגבול שישראל סימנה לעצמה לעתיד לבוא.

מצב של התפוררות ואנרכיה עלול ליצור דילמה נוספת: מאז הנסיגה משטח A לאחר הסכמי אוסלו, חדלה ישראל לראות את עצמה אחראית לביטחון הפנים של שטחים אלה. למרות זאת, הקהילה הבינלאומית המשיכה לראות בה את הגורם הכובש האחראי, משפטית, לכל המתרחש בשטח. קל וחומר, **תהיה ישראל נתונה ללחץ להתערב – או לאפשר לגורמים זרים להתערב - במצב מידרדר בשטח הממית על הציבור אסון הומניטארי**.

תהליך השלום

היעדר הנהגה פלסטינית אפקטיבית סותם את הגולל על אפשרות למו"מ רציני על הסדרים כוללים להרגעת השטח, ועל אחת כמה וכמה על מו"מ להסדר קבע. **קושי מיוחד ייווצר לישראל אם תיבחר הנהגה מדינית, שתתקבל על הקהילה הבינלאומית כמייצגת לגיטימית של הפלסטינים, וככזו בת-שיח ראויה למו"מ על הדר קבע, אך תהיה נטולת כושר אכיפה בשטח**. במצב כזה תעמוד ישראל בפני לחצים לקדם תהליך שתומות הצד השני בו תהיינה "וירטואליות".

דומה שההישג הסמלי של **הייצוג העצמי של הפלסטינים אינו "תלוי ערפאת" ולא ייפגע עם הסתלקותו**. הנסיבות הבינלאומיות שהעניקו לגיטימציה בעבר לאפוטרופוסות כלל-ערבית או חסות של מדינה ערבית כלשהי (ירדן, מצרים או אף עיראק של קאסם) לייצוג הפלסטינים התחלפו בהכרח בינלאומית רחבה בזכות ההגדרה העצמית לעמים. לכן, הייצוג העצמי של הפלסטינים הוא עובדה קיימת ואין למדינות ערב

המרכזיות/ הרלוונטיות (מצרים, ירדן, סוריה) יכולת או עניין לנסות להפקיע לידיהם שוב באופן פורמאלי את הייצוג של הבעיה הפלסטינית. ניתן, אפוא, להניח, שכל הנהגה הפלסטינית שתקום ותתקבל על ידי הפלסטינים עצמם תתקבל גם על ידי מדינות ערב והקהילה הבינ"ל כמי שמוסמכת להכריע בדבר זכויות הפלסטינים.

שאלה אחרת, עם זאת, היא עתיד רעיון **"בלעדיות הייצוג"** בעיני הפלסטינים עצמם. **תום עידן ערפאת עשוי לציין גם את תום עידן "בלעדיות הייצוג" על ידי אש"ף.** כבר באינתיפאדה הראשונה טען חמאס כי הוא מייצג ארבעים אחוז מהפלסטינים, וככזה ראוי לייצוג בהתאם. הזרם האסלאמי השלים עם הבכורה של הזרם החילוני (פת"ח/אש"ף/רש"פ), אם מתוך הכרה ביתרונות של המעמד הבינ"ל של ערפאת, ואם משום שהרתיעה הדתית מעימות פנימי (פתנה – מאבק פנימי בין אחים המהווה איסור חמור באסלאם) גברה על שיקולים אחרים. **גם אם חמאס אינו יכול לתבוע לעצמו את "בלעדיות הייצוג", בתהליך עיצוב ההנהגה החדשה, הוא עלול לתבוע תמורה עבור הסכמתו להנהגה זו את שיתופו בייצוג.**

אחד המאפיינים המרכזיים בהקשר זה היינו המרכזיות ששבה ועלתה מאז קמפ דייוויד של "בעיית 48' בדמות "זכות השיבה". האם האסטרטגיה של העדפת האינטרסים של 48' על פני אלה של 67' היא תפישה של ערפאת, אישית, אותה הוא כפה על הזירה הפלסטינית? אם כן, האם דעת הקהל ביו"ש ובעזה התומכת באסטרטגיה זו אינה אלא "political correctness" שייעלם עם עליית גישה חלופית? שאלה דומה מהכיוון השני היא: האם פרץ ביטויי השלום והאופטימיות מיד לאחר חתימת הסכמי אוסלו (הגשת עלי זית וכו') היו ביטוי אותנטי של תחושות האוכלוסייה, שזכו ללגיטימציה פתאומית בעקבות ההסכם, או ביטוי של political correctness באותו שלב. התשובה לשאלה זו מרכזית להבנת השפעת הליכתו של ערפאת על תהליך שלום עתידי.

מענה חלקי לשאלות אלה ניתן למצוא בסקרים הנערכים בקרב הציבור הפלסטיני.¹¹ נדמה שמשאלות הלב של רוב האוכלוסייה מופנות להסדר מעשי עם ישראל שיכלול יחסי שלום עם גבולות פתוחים ואפשרויות תעסוקה בישראל. אולם מכל הסקרים עולה גם רתיעה מחציית קוים אדומים אידיאולוגיים ותרבותיים בתחומים: ויתור רשמי על זכות השיבה; הגבלת הסתה; מהלכי כוח נגד ארגוני אופוזיציה המסיתים ומפעילים טרור נגד ישראל (מהלכים הנתפשים כ"פתנה").

מציאות אנרכית בשטח ברמה זו או אחרת תחזיר את הדיון בהתערבות כוחות בינלאומיים. לדרישה כזו מצד יורשיו ה"מדיניים" של ערפאת יהיה הגיון, שכן יש בה המשכיות למדיניות של ערפאת ויישומה יעניק להם דימוי של לגיטימיות בינלאומית ואף כוח כפייה מסוים שיחזק אותם מול "כוחות השטח".

¹¹ בעיקר הסקרים של המרכז הפלסטיני למחקר מדיניות וסקרים – PSR – בהנהלת ח'ליל שקאקי.

ערביי ישראל

הלגיטימציה הבינלאומית, הערבית – והישראלית מאז אוסלו – שממנה נהנה ערפאת הקלה על ערביי ישראל את ההזדהות עמו. אף על פי כן, עד כה שמרו ערביי ישראל על "מרחק ביטחון" מהזירה הפלסטינית; תמכו, אך הבהירו לא פעם להנהגה הפלסטינית לבל יתערב בעניינים הפנייים של ערביי ישראל. היעלמות ערפאת והיעדר הנהגה פלסטינית מוסכמת עשויים לחזק את הרתיעה של גורמים ציבוריים במגזר הערבי ממעורבות יתר בפוליטיקה הפלסטינית.

כיצד תוכל ישראל להשפיע?

ישראל ניהלה כלפי תושבי הגדה המערבית ועזה במשך השנים מדיניות מתחלפת של מעורבות עמוקה ואי-התערבות. משה דיין גרס אי-התערבות מתוך הערכה שטיפול דמויות מסוימות שהממשל הישראלי חפץ ביקרן יביא לזיהוין כמשת"פים ולפגיעה במעמדן. הדגם השני – של מעורבות יזומה לטיפול הנהגה מקומית – בלט במאמץ לטפח את אגודות הכפרים. מאז הקמת הרש"פ, ישראל הדירה את ידיה מניסיונות להכתיר מלכים בזירה הפלסטינית.

יש יתרונות וחסרונות למעורבות ואי-התערבות ולשתי הגישות יש תומכים. יצוין, עם זאת, כי כפי שאין שרויה בידי ישראל האפשרות לשלוט בכל התהליכים בתוך הזירה הפלסטינית כדי להבטיח את התוצאה הרצויה, כך גם אין חלופה של אי התערבות מוחלטת. הצעדים הביטחוניים הבסיסיים שישראל נוקטת, ותיאלץ לנקוט בעתיד, הנם בעלי השפעה מרחיקת לכת על הלכי הרוח בקרב הפלסטינים והתפתחותה של הנהגתם. התבטאויות חיוביות מצד ישראל אודות מנהיג פלסטיני זה או אחר במטרה לחזקו משיגות לעתים את התוצאה ההפוכה. עם זאת, רצוי שישראל לא "תחשק" את עצמה בהצהרות השוללות את הלגיטימיות של מנהיגים בשל עברם ובטרם עמדו במבחן בנסיבות החדשות. לכל הדעות, מהלך ישראלי בוטה להכתרת מנהיג יהיה בעוכריו של אותו מועמד, שכן, הוא ייתפש בציבור כמשת"פ ישראלי.

לכאורה, עומדים לרשות ישראל מנופים כדי להקל או להקשות על הנהגה פלסטינית מתפתחת או להשפיע על תהליך התגבשותה של ההנהגה הפלסטינית העתידית. נכון, עם זאת, שרוב הכלים שבידי ישראל טובים לפגיעה במועמד זה או אחר ולא דווקא לבניית מועמד. המנופים והמחוות שישראל יכולה לעשות בהם שימוש – לבדה או בשיתוף גורמים בינלאומיים – מתחלקים, למנופים שניתן לעשות בהם שימוש מול הנהגה שכבר קמה ולכאלה שעשויים להשפיע על תהליך התגבשות ההנהגה. לרוב, קל יותר לתת מחוות למי שכבר הגיע לשלטון ויוכל לזקוף את ההישג לזכותו, מאשר לכוון מהלכים כך שיחזקו בהכרח גורם זה או אחר.

גם אם מעשה ישראלי יפורש בשטח כמחוות של בניית אמון, ללא הנהגה פלסטינית חזקה שתוכל לתרגם תחושת שטח זו למחוות גומלין, עלול הצעד הישראלי להיות ברכה לבטלה. המנופים הישראליים האפשריים מתחלקים באופן גס לשלוש קטגוריות: ביטחוניים, מדיניים וכלכליים-הומניטאריים. המנופים הביטחוניים שעומדים לרשות ישראל נובעים מהחלטה ישראלית להפעיל כוח, לאיים בהפעלת כוח או להימנע מכך. במסגרת זו, המנופים והמחוות הקלאסיים כוללים מגוון רחב: היערכות מחדש בשטחים תוך הסרת מחסומים וכתרים; מסירת שטחים לידיים פלסטיניות; חידוש הסדרי מעבר בטוח. מנגד, מהלכי כוח נגד חמאס וג'יהאד עשויים לסייע לחיזוק הנהגה המייצגת את הזרם המרכזי. המנופים

המדיניים רבים ומגוונים: הורדת התנחלויות בלתי חוקיות; שחרור אסירים מתן אפשרות לעריכת בחירות; הורדת התנחלויות; מחוות מעשיות סביב סוגיית ירושלים; הצהרות אופטימיות לגבי מנהיג זה או אחר. כל אלה מהווים מחוות לחיזוק מנהיג ולא גורם משפיע על מאבק על ההנהגה. **בהיעדר "כתובת" למען אליו את המחווה – מנהיג פלסטיני שישראל מעונינת לחזקו באמצעות המחוות - עשויות רוב מחוות אלה (למעט שחרור אסירים שיידון להלן) להפוך "ברכה לבטלה".**

המנופים הכלכליים הם, למעשה, הדרך העיקרית שיש לישראל להשפיע על תהליך התגבשותה של הנהגה פלסטינית, ולא רק להיטיב עם מנהיג שעלה. ללא שתוף פעולה עם ישראל, גורמים בינלאומיים לא יוכלו לפעול בשטח באופן יעיל וללא זיקה למשק הישראלי אין למשק הפלסטיני תקומה. יתר על כן, לישראל שליטה על העברת מסים ומכסים לשלטונות הרש"פ. כיום מוסדרים נהלי העברת הכספים על פי הסכמים בינ"ל עליהם חתמה ישראל¹². בהיעדר כתובת ברורה ברש"פ, עשויים הסכמים אלה להיפתח לפרשנות. אולם בכל ניסיון של ישראל להפיק תועלת מדינית ממנופיה הכלכליים היא "מחושקת" באילוצים ביטחוניים (שיקולי סגרים וכתרים), כלכליים פנימיים (יכולתו ונכונותו של המשק, הסובל מאבטלה ומשופע בפועלים זרים, לקלוט שוב עובדים פלסטיניים), הומניטאריים (האינטרס העליון של ישראל הוא שלא יתרחש אסון הומניטארי בשטחים שיחייב אותה ליטול את האחריות לידיה) ומדיניים (רצון למנוע פעילות של ארגונים בינלאומיים העוינים את ישראל). המנופים הבולטים בהקשר זה הם: הפניית משאבים תוך העדפת אזור בו שולט מי שישראל חפצה ביקרו (יתכן לאחר עריכת בחירות מקומיות); מתן רשיונות עבודה בישראל (ככל שתושלם גדר ההפרדה, תעלה החשיבות של הטבה זו); הרחבת תחומי פעילות כלכלית של אזורים מועדפים על ידי הסרת סגרים; תיעול השקעות פיתוח של גורמי חוץ (כולל בעלי הון פלסטינים בירדן ובחול"ל). מעל כל אלה, מהלכים כלכליים שיביאו לשבירת שיטת המונופולים שהנהיג ערפאת ועל ידי כך מתן אפשרות להצמחת אליטה כלכלית עם אינטרס כלכלי ביציבות.

סוגיית האסירים

שחרור האסירים הוא מנוף ההשפעה הבולט ביותר שעומד לרשות ישראל במאבק על עיצוב המנהיגות הפלסטינית. ישראל מחזיקה כיום בכ-6000 אסירים פלסטיניים, כשהבולט בהם הוא מרואן ברע'ותי. אסירים משוחררים כאלה, הנהנים מיוקרה של מי שסבלו בבתי הכלא הישראליים, בלי ששמן נקשר בשחיתויות השוטפות בהן מעורבים כל בכירי הרש"פ והם עשויים לזכות בתמיכה רחבה בציבור הפלסטיני. בו בזמן, **אסירים רבים – ובהם כאלה ששהו בבתי כלא ישראליים תקופה ארוכה, למדו עברית ופיתחו הבנה של החברה הישראלית – מצטיירים לבני שיחם הישראליים כמתונים (או לפחות פרגמאטיים) יותר מעמיתיהם, ובייחוד לעומת חברי הנהגת ה"חוץ" שדימוי ישראל אצל רבים מהם נותר**

¹² במיוחד: Protocol on Economic Relations (Paris Protocol, incorporated as Annex IV of the Cairo Agreement and as Annex V of the Interim Agreement), April 29, 1994

סכמאטי ואידיאולוגי. חשוב לציין שאבחנה זו נכונה בעיקר לגבי אסירי "הזרם החילוני" – פת"ח והשמאל הפלסטיני – ולא לגבי אנשי הג'יהאד והחמאס.

החלטות של שחרור אסירים יצטרכו, אם כן, גם להתמודד עם הצורך הישראלי לנהוג איפה ואיפה בלי שהדבר יעורר רושם בוטה של ניסיון ישראלי לקדם גורם מסוים. בנושא האסירים בולטת הנטייה של הפלסטינים להפגין סולידאריות בין הפלגים השונים; לכן כל מנהיג פלסטיני שיזכה ל"מחווה" ישראלית של שחרור נרחב של אסירים, יותקף על ידי הארגונים שאסיריהם לא שוחררו, כמי שעושה יד אחת עם ישראל ויאלץ מבחינה ציבורית להוסיף ולדרוש את שחרור אנשי החמאס והג'יהאד.

היבט אחר של סוגיה זו הנו "הכשרת הקרקע" אצל האסירים עצמם. גם אם אין ישראל מחזיקה ב"נלסון מנדלה" פלסטיני, **דו-שיח ופתיחת ערוצים מול אסירים בכירים עשויים לסייע בהידברות עמם לכשישוחררו ויגיעו לעמדות שליטה**. מובן שמהלכים כאלה צריכים להיעשות ברגישות רבה.

סוגיית הבחירות

סביר שהפלסטינים והקהילה הבינלאומית יקראו, זמן קצר לאחר מותו של ערפאת, לערוך **בחירות דמוקרטיות** למוסדות הרשות הפלסטינית, ובהם המועצה המחוקקת והנשיאות (במקביל תעמוד על הפרק בחירת ראש אש"ף ויו"ר לוועד המרכזי של פת"ח, אך זוהי בעיה פחותה). בחירות כאלה מעמידות את ישראל בפני מספר דילמות: הצורך לאשר התכנסות – כולל של אנשים שישראל הייתה מעדיפה לעצור, דרישות לקבל את תוצאות הבחירות הדמוקרטיות (כולל אם אלה מחזקות את החמאס) ודרישה לאפשר למוסדות הרשות שייבחרו להתחיל לתפקד.

בו בזמן, עומדת על הפרק **עריכת בחירות למועצות המקומיות ביו"ש ועזה**. מאז כינון הרש"פ, התרבו המועצות המקומיות מאד וכיום רשומות קרוב למאה מועצות. בעבר היוו בחירות מקומיות "ניר לקמוס" להלכי הרוח הפלסטיניים הלאומיים. שליטה במועצות גם מעניקה להנהגה לאומית בסיסי כוח חשוב ליישום מדיניות לאומית. מועלית טענה שמוטב לה לישראל לקיים בחירות כאלה הן כדי לבחון את המצב בשטח והן כדי להימנע מהקשיים הגלומים בקיום בחירות כלליות מיד עם הסתלקותו של ערפאת. על פי גישה זו, תוכל ישראל להשפיע על צמיחתה של מנהיגות "מלמטה" על ידי מחוות מקומיות לראשי ערים שבתחום אחריותם שורר שקט ביטחוני והם נוקטים גישה מתונה, והקשחה כלפי ראשי ערים קיצוניים (למשל – של החמאס). כנגד גישה זו עומדים שיקולים כבדי משקל: **הסבירות שמהבחירות ייצא נשכר בעיקר החמאס**, הנהנה מיוקרה רבה כמי שנחלץ לסייע לציבור בשעות קשות כאשר הרשות גילתה אוזלת יד; האפשרות שהמהלך ייתפש כתחליף למהלך דמוקרטי אמיתי ואף כהשבת המנהל האזרחי; הצורך בצעדים ביטחוניים נלווים לאור היעדר המתאם בין שטחי סגר לבין תחומי מועצות.

מחוות מדיניות

הורדת התנחלויות בלתי מאושרות ביו"ש תיתפש בנסיבות מתאימות כמחווה ממדרגה ראשונה. בניגוד למחוות אחרות, אין למחווה כזו השלכה ביטחונית ישירה (למעט הקלה על משימות צה"ל בשטח). עם זאת, דווקא המשמעות התדמיתית של מהלך כזה מחייבת בחינה מעמיקה. ערכיות מהלכים כאלה כצעדים לבניית אמון ואופן תפישתם אצל הפלסטינים והקהילה הבינלאומית יושפעו מגורמים שונים: תגובות בתוך הציבור הפוליטי הישראלי והיקף התמיכה של הציבור במהלך; מיקומו (עזה או יו"ש) ומהותו של ההתנחלות/מאחז שיוּרד. כך, בניהול לא נכון, עשוי המהלך להתקבל כביטוי של תחושה ועייפות של הציבור הישראלי (תסמונת לבנון), ולא כמחווה של בניית אמון.

מחוות בנושא ירושלים עשויות לכאורה להשיג מטרות אחדות: בניית אמון בקרב הציבור הפלסטיני וחילוץ מעמדו של המנהיג שלזכותו נרשמות המחוות. בד בבד, ברור שמחוות כאלה הן גם מהמהלכים הרגישים ביותר. מבחן ראשון בנושא ירושלים לאחר הסתלקותו של ערפאת יהיה, יש להניח, כאשר יבקשו הפלסטינים לקבור את המנהיג המנוח בירושלים.

סיכום

מסקנת הניתוח לעיל הנה, כי הסתלקותו של ערפאת תביא, בסבירות גבוהה, להגברת תהליכי ההתפוררות המסתמנים ממילא בחברה הפלסטינית. אין זה אומר שלא תיבחר הנהגה פלסטינית מדינית. אך הנהגה כזו תהיה מנותקת מהשליטה האמיתית בשטח. אף על פי כן, **ישראל תוסיף להיות נתונה ללחץ הקהילה הבינלאומית לשאת ולתת עם הנהגה זו, אך מו"מ כזה, ללא יכולת של בני השיח הפלסטיניים "לספק את סחורה", יהיה עקר.** ממצב כזה, אין ישראל יוצאת נשכרת; היא לא תוכל להגיע אף להסכמי ביניים יעילים ולא תהיה לא אף כתובת אחת למען אליה את מסרי ההרתעה שלה.

מהלכים בוטים של ישראל להצמיח הנהגה המקובלת עליה לא יצלחו; **הכלים שבידי ישראל טובים בעיקר לסיכול עלייתם של מנהיגים ולא דווקא לבנייתם.** אולם בנסיבות שייוצרו, לא תוכל ישראל לעמוד מהצד ולטעון לאי-מעורבות; **עצם נוכחותה בשטח ופעולותיה הביטחוניות מטות את הכף באופן כזה או אחר.** לכן, שומה על ישראל להיערך לקראת הבאות עם הכלים העומדים לרשותה כדי להשפיע, ככל שניתן, על התהליכים. זאת, על ידי שילוב מושכל של מנופים. המנופים הזמינים בידי ישראל המשפיעים לטווח הקצר, נובעים ברובם משליטתה הצבאית בשטח ומתבטאים בביצוע מהלכים צבאיים, או הימנעות מביצועם. אולם, לטווח הארוך יותר, יש לישראל יכולת השפעה על המצב הכלכלי של הפלסטינים, דרכו על הכוח הכלכלי של אליטות כלכליות כאלה או אחרות, וכך בעקיפין על צמיחת מנהיגות כלכלית שעשויה למלא בעתיד תפקיד מנהיגות פוליטית.

ה"עקב אכילס" של החברה הפלסטינית הוא הפיחות שחל במעמד האליטות המסורתיות והעתקת מרכז הכובד של סמכות ממקורות סמכות מקובלים (גיל, משפחה, עוצמה כלכלית, ידענות דתית או מדעית) לכוח הזרוע הצרוף. לכן, **בניית מנהיגות פלסטינית שוחרת יציבות והסדר (ובעלת יכולת לקדם אג'נדה ברוח זו) מחייבת ניתוק העוצמה הכלכלית מהגורמים שוחררי האלימות** (מעמד ה-warlords), שיקום כוחה של אליטה כלכלית ותרגום כוח כלכלי לכוח פוליטי. מאמץ כזה אפשרי רק במציאות של רפורמות כלכליות בשטח הפלסטיני, קעקוע המונופולים והחדרת גורמים כלכליים מקומיים חדשים לשטח. במאמץ כזה, אפשר ישראל תמצא בעלות ברית במערב ואף בעולם הערבי (ירדן).